

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਪੋਹ-ਮਾਘ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੫

ਜਨਵਰੀ 2014

ਜਿਲਦ ੫੨

ਅੰਕ ੧੦

ਸੰਪਾਦਕ

ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌਤਾਸਿੰਘਾ

ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੫੦
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦੦
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪੁ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

□□□□□□□□ : □□□.□□□□□.□□□□

000000 :000000000000000000000000@00000.000,

□□□□ □□□□□□@□□□□□.□□□□

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇੰਚਾਰਜ ਗਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 ’ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ੴਕੜ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ	੬
ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੧੨
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣੇਤਾ	-ਡਾ. ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ	੧੬
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ		
ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੰਮਾ ਜੱਟਪੁਰਾ	-ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ	੨੩
ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ: ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ		
ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਲਾ	-ਸ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	੨੭
ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ	-ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੩੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ		
ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ	-ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	੩੭
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ	-ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ	੪੦
ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਵਹਾਰ	-ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ	੪੩
ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ	-ਸ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੨
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਸ. ਅਜੀਤਪਾਲ ਸਿੰਘ	੬੮
ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ	-ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੭੩
ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ		
ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਢੁੰਡੀਕੇ	-ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੮੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੁ-ਮਾੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ	-ਜਥੇ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੮੩
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੩੫	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੮੮
ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	੯੧
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ	੯੨
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੩
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੫

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ :

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਮਾਘਿ ਪੁਨੀਤ ਭਈ ਤੀਰਥੁ ਅੰਤਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥

ਸਾਜਨ ਸਹਜਿ ਮਿਲੇ ਗੁਣ ਗਹਿ ਅੰਕਿ ਸਮਾਨਿਆ ॥

ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਣ ਅੰਕੇ ਸੁਣਿ ਪ੍ਰਭ ਬੰਕੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵਾ ਸਰਿ ਨਾਵਾ ॥

ਗੰਗ ਜਮੁਨ ਤਹ ਬੇਣੀ ਸੰਗਮ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ ਸਮਾਵਾ ॥

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਪੂਜਾ ਪਰਮੇਸੁਰ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਏਕੋ ਜਾਤਾ ॥

ਨਾਨਕ ਮਾਘਿ ਮਹਾ ਰਸੁ ਹਰਿ ਜਪਿ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਤਾ ॥੧੫॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਜਾਂ ਸਰੀਰਿਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਰਸਤਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੀਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੀਰਿਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਰਮ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਉਸ ਸੱਜਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾ ਲਵੇ।

ਜਗਿਆਸੂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਸੁਹਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ! ਜੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣ ਰੂਪੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਸੋ ਇਹੀ ਗੁਣ ਵਸਾਉਣਾ ਮੇਰੀ ਚਾਹ ਹੈ। ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਾਲਾ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਹੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ! ਆਪ ਜੀ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰ ਅਥਵਾ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ ਅਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਾਹਰੀ ਅਖੌਤੀ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰ ਕੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਘ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਵੱਡਾ ਰਸ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝੋ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਿਆ, ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ, ਉਸ ਦਾ ਨੂਰ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ-ਮਹਿਸੂਸਣਾ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕੀ . ✍

ਪਟਨਾ ਸਹਰ ਬਿਖੈ ਭਵ ਲਯੋ . . .

੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਕੁੱਖੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਸਾਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਢਾਕੇ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਾਈ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਠਸਕਾ ਦੇ ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਸੱਯਦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੀਰ ਜੀ ਨੇ ਤਤਕਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰਾਨੀ ਮੁਖੜੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਭੀਖਨ ਸ਼ਾਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਦੇਸ਼ਾਂ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬਾਲ-ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ। ਇਹ ਖੇਡਾਂ ਆਮ ਬਾਲ-ਖੇਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਜੰਗੀ ਕਰਤਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਬਾਲ ਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਖੇਡਣਾ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚੋਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਚੰਦ ਮੈਣੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਸਮਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਾਠਕਾਂ-ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚ ਝਰਨਾਟਾ ਛੇੜਨ ਵਾਲੇ ਹਨ:

“...ਉਹ ਰੋਜ਼ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਿਹਾ ਕਰਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ, ਧਿਆਨ ਧਰੀ, ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਝਟਪਟ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੋਮਲ ਬਾਹਵਾਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਗਲ ਦੁਆਲੇ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਘੁੱਟ ਗਲਵਕੜੀ ਪੈ ਗਈ। ਗੋਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਸੁਡੌਲ ਬਾਲਕ ਆ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਿਹੇ ਮੁਖੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ... 'ਮਾਂ ਜੀ! ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ।' ...ਰਾਣੀ ਨੇ ਮਠਿਆਈ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬੋਲੇ, 'ਮਠਿਆਈ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ ਮਾਂ ਜੀ! ਉਹ ਤਲੇ ਹੋਏ ਛੋਲੇ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਪੂਰੀ ਦਿਓ ਜੇ ਅੰਦਰ ਚੌਕੇ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਜੇ'।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਅਸਹਿ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸੰਗਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਕੇ ਜੋ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੧੭੫੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ 'ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ' ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ 'ਤੇ ਪਰਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਲੜਾੜੀਆਂ, ਦੁਰਕਾਰੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀਣਤਾ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਠੁਸ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਪਰਵਾਰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਸੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਥਾਪੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਭੂ-ਖੰਡ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅੱਗੇ ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਵਸ ਮੌਕੇ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਹਾੜਾ ਜਿੱਥੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਵਸਦੇ ਹਨ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਖਿਮਾ-ਜਾਚਨਾ

ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤ ਹਿੱਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਅੰਕ ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੩ ਦੇ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਕੰਧ-ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤਖਤ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ, ਅਬਿਚਲ ਨਗਰ ਸਾਹਿਬ, ਨੰਦੇੜ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕਿਸੇ ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ ਠੇਸ ਲਈ ਖਿਮਾ ਦੇ ਜਾਚਕ ਹਾਂ। ਆਸ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

-ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

—ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂਗਰ*

ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਸਹਿਮਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੀ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਉਦਗਮ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਘੜੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਭਟਕੇ ਤੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੱਜਦੇ-ਛਿਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਬਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। “ਭੈ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਨਾਮਿ ਨ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ॥” ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਜਿਹੜੇ ਸੋਚੇ ਗਏ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣਾ ਕੇ: “ਲੋੜ ਕਾਢ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ” ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਾਢ ਅਤੇ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ “ਆਯੁਰਵੇਦ” ਇਹ ਵਿਗਿਆਨ ਧਰਮ ਦੀ ਹੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਵਧਿਆ-ਫਲਿਆ।

ਧਰਮ ਦਾ ਖੇਤਰ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ। ਪਹਿਲਾ ਸਾਡੇ ਅਧਿਆਤਮਕ (ਅੰਦਰਲੇ) ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਸਾਰਕ (ਬਾਹਰਲੇ) ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਅੰਕੁਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਧਰਤੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਵੇ। ਧਰਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਮਹਾਨ

ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ. ਪ੍ਰ. ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਫਿਲਾਸਫਰ ਵੋਲਟੇਅਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਜੇ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਜੇ ‘ਵਿਸ਼ਵਾਸ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਰਕ’ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੀਵਣ ਸੁਹਾਵਣਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।”

ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਵੀ ਚੱਲਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਕਰਾਅ ਵੀ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਜਦੋਂ ਪਦਾਰਥਕ ਤੱਥਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਝੁਠਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਕੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ‘ਚੋਂ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪਦਾਰਥਕ ਗਿਆਨ ਗਲਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਵੀ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਿਆਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਤਪਥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕੱਲਾ ਪ੍ਰਜਾਪਤੀ ਹੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਅੰਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਸ਼ੂ, ਆਤਮਾ ਦੇ ਲੋਕ, ਅੱਖ ਦੇ ਘੋੜੇ, ਸਵਾਸਾਂ ਦੇ ਬੈਲ, ਕੰਨ ਦੀਆਂ ਭੈਂਸਾਂ ਅਤੇ ਅਵਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੰਗਯਾ ਥਾਪੀ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਅਕਾਸ਼ ਰਚਿਆ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਘਾਹ ਬੂਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਚੰਦਰਮਾ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਤਾਰੇ ਰਚੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਜਲ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਬਣਾਏ, ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਪਸ਼ੂ, ਕੀੜੇ, ਮਕੋੜੇ ਅਤੇ ਨਰ-ਨਾਰੀ ਸਿਰਜੀ, ਸਤਵੇਂ ਦਿਨ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਖੁਦਾ ਨੇ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਸਨਿਚਰਵਾਰ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਦਿਨ ਸਬਥ (Sabbath) ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਮਗਰੋਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਜਦੋਂ ਰੋਮਨ ਕੈਥੋਲਿਕਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਗਰੁੱਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਰਵਾਇਤਾਂ, ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਤਥਾ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਦਿਨ (SUN-DAY ਤਥਾ Sunday) ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸੇ ਦੀ ਤਾਇਦ ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ— “ਪਾਂਧੀ ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਸਹਿਤ ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਥਕੇਵਾਂ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਬਾਂ ਸਾਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਕਾਸ਼ ਗੰਗਾ ਦੇ ਬਣਨ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਹੀ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਸ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ

ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵੀਨਤਮ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ੫ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਸੱਚ-ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਕੱਟ ਤਰਕ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੬ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ੧੫ ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ੧੧ ਭੱਟ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਗ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਸਗੋਂ ਹਰ ਬਾਤ ਪੂਰੇ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਆਦਿ, ਅਨਾਦਿ ਤੇ ਜੁਗਾਦਿ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ੫੦੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜੋ ਵਿਗਿਆਨ ਅੱਜ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:-

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ॥

ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ॥

ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ॥

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ॥

(ਪੰਨਾ ੪)

ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਧਮਾਕਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਰੇਡੀਏਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਐਟਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਲੱਗਭਗ ੩੮੦੦੦੦ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਐਟਮ ੨੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਅਤੇ ੨੪ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੀਲੀਅਮ ਦੇ ਬਣੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਰਬਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਿਤਾਰੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗਲੈਕਸੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਧੁੰਧੁਕਾਰ ਅਤੇ ਗੁਬਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਖੋਜ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਢੇਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲੀਆਂ, ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਘੋਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ-ਖਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਪਰੰਤੂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬੜੇ ਤਰੱਦਦ ਦੇ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ

ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

-ਜੁਗ ਛਤੀਹ ਗੁਬਰੁ ਕਰਿ ਵਰਤਿਆ ਸੁੰਨਾਹਰਿ॥

ਓਥੈ ਵੇਦ ਪੁਰਾਨ ਨ ਸਾਸਤਾ ਆਪੇ ਹਰਿ ਨਰਹਰਿ॥

ਬੈਠਾ ਤਾੜੀ ਲਾਇ ਆਪਿ ਸਭ ਦੂ ਹੀ ਬਾਹਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੫)

-ਛਤੀਹ ਜੁਗ ਗੁਬਾਰੁ ਸਾ ਆਪੇ ਗਣਤ ਕੀਨੀ॥

ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਸਾਜੀਅਨੁ ਆਪਿ ਮਤਿ ਦੀਨੀ॥ (ਪੰਨਾ ੯੪੯)

-ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੁਕਾਰਾ॥ ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੩੫)

-ਆਪੇ ਸਚੁ ਕੀਆ ਕਰ ਜੋਤਿ॥ ਅੰਡਜ ਫੋਤਿ ਜੋਤਿ ਵਿਛੋੜਿ॥

ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਕੀਏ ਬੈਸਣ ਕਉ ਥਾਉ॥ ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤੁ ਕੀਏ ਭਉ ਭਾਉ ॥

(ਪੰਨਾ ੮੩੫)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅੱਗੇ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਆਦਿ ਸਭ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਦੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਪਸਾਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਪਸਾਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। “ਕਈ ਬਾਰ ਪਸਰਿਓ ਪਾਸਾਰ॥ ਸਦਾ ਸਦਾ ਇਕੁ ਏਕੰਕਾਰ॥” ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਭੇਦ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਸ ਇੱਕ ਖਿਨ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਓਪਤਿ ਪਰਲਉ ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਰਤਾ॥” ਉਹ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ “ਅਗੰਮੀ ਖੇਡ” ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਅਤੇ “ਧਰਤਿ ਆਕਾਸੁ ਪਾਤਾਲੁ ਹੈ ਚੰਦੁ ਸੂਰੁ ਬਿਨਾਸੀ॥” ਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:-

ਆਪਿ ਸਤਿ ਕੀਆ ਸਭੁ ਸਤਿ॥ ਤਿਸੁ ਪ੍ਰਭ ਤੇ ਸਗਲੀ ਉਤਪਤਿ॥

ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਕਰੇ ਬਿਸਥਾਰੁ॥ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਏਕੰਕਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੯੪)

ਤਬਾ

ਭਨਿ ਭਨਿ ਘੜੀਐ ਘੜਿ ਘੜਿ ਭਜੈ ਢਾਹਿ ਉਸਾਰੈ ਉਸਰੇ ਢਾਹੈ॥

ਸਰ ਭਰਿ ਸੋਖੈ ਭੀ ਭਰਿ ਪੋਖੈ ਸਮਰਥ ਵੇਪਰਵਾਰੈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਹਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ :

ਪੁਛਿ ਨ ਸਾਜੇ ਪੁਛਿ ਨ ਢਾਹੇ ਪੁਛਿ ਨ ਦੇਵੈ ਲੇਇ॥

ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਕਰਣੁ ਕਰੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚੰਭਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਰਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਤੱਥਾਂ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਭੇਦ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਰਬਾਂ-ਖਰਬਾਂ ਡਾਲਰ ਖਰਚ ਕੇ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਪਦਾਰਥ (matter) ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਾਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਘੱਟਦਾ-ਵੱਧਦਾ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਹੁਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਅਗਾਂਹ ਹੋਰ ਖੋਜ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਇਕ ਗਲੈਕਸੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਭਾਗ ਹੈ ਇਹ ਗਲੈਕਸੀ ਕਿੱਡੀ ਕੁ ਵੱਡੀ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਲਾਈਟ ਦੀ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਗਲੈਕਸੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲੈਕਸੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁੱਛੇ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਚੌਦਾਂ ਲੋਕ ਜਾਂ ਤਬਕ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲੱਖਾਂ ਅਕਾਸ਼-ਪਤਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ:

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ॥

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ॥

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ॥

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ॥

(ਪੰਨਾ ੫)

ਗਲੈਕਸੀਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿਚ-ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਲੈਕਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੈ ਪਰ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਅਕਾਰ ਤੋਂ ਹੋਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸੂਖਮ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਨਣ-ਚਾਨਣ ਹੀ ਹੈ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ “ਨਾਮ” ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੂਖਮਤਾ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਸ ਦੀ “ਨਦਰਿ” ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ॥ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ॥

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਉਚਾ ਥਾਉ॥ ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ॥
 ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ॥ ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ॥
 ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ॥ (ਪੰਨਾ ੫)
 ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:-
 ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਉਪਾਇਓਨੁ ਤਦਹੁ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ॥
 ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ ਆਪਿ ਕਰੇ ਜੋ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਈ॥
 ਤਦਹੁ ਆਕਾਸੁ ਨ ਪਾਤਾਲੁ ਹੈ ਨਾ ਤ੍ਰੈ ਲੋਈ॥
 ਤਦਹੁ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ ਨਾ ਓਪਤਿ ਹੋਈ॥
 ਜਿਉ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਕਰੇ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੦੯)

ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ੪.੫ ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੋਈ। ੩.੫ ਲੱਖ ਕਰੋੜ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਛੱਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਖੋਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ:

-ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਜਗਤ ਕਾ ਫਿਰਿ ਪਾਣੀ ਸਭੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੦)

-ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੯)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਤਾਲ, ਅਕਾਸ਼, ਧਰਤੀ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ, ਹਵਾ, ਦਰਿਆ ਆਦਿ ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ “ਅਕਾਲ ਜੋਤਿ” ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੇ ਨਿਯਮਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਤਥਾ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਦਾਇਰੇ ਅੰਦਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਦੀ ਟਕਰਾਅ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ, “ਕਈ ਕੋਟਿ ਸਸੀਅਰ ਸੂਰ ਨਖੜ੍ਹ॥” ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਬੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਦ-ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਬਾਰੇ (ਤਾਰਾ ਵਿਗਿਆਨ) ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਵੈ ਵੇਗਾਰਿ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਇੰਦੁ ਫਿਰੈ ਸਿਰ ਭਾਰਿ॥ ਭੈ ਵਿਚਿ ਰਾਜਾ ਧਰਮ ਦੁਆਰੁ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ॥ ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੪)

ਚਲਦਾ...

ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ

-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਂ ਫਿਰ ਐਸਾ ਆਇਆ, ਜਦੋਂ ਜੁਲਮ-ਜ਼ਬਰ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਡਗਮਗਾ ਗਿਆ। ਅਣਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਊਣਾ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਕਰਨੀ, ਦੋ ਮੰਜ਼ਲਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣਾ, ਚੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਚੰਗਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ, ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ, ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਅੱਗੇ ਇੱਜ਼ਤ-ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਲਗਾਉਣਾ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਚੱਜਾ ਰਾਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ, ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧੌਣ ਉੱਚੀ ਕਰ ਕੇ ਜੀਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਢਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੬੭੦ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਪਟਨਾ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਏ। ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵਦੱਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਬਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਇਸ਼ਟ-ਪਿਆਰ ਵਿਸਰ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਫਤਿਹ ਚੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ-ਪਿਆਰ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਮਾਰਚ ੧੬੭੧ ਈ: ਵਿਚ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਾਨਾਪੁਰ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਨਾਰਸ, ਅਲਾਹਾਬਾਦ, ਅਯੁੱਧਿਆ, ਮਥਰਾ, ਨਾਨਕਮਤਾ, ਲਖਨੌਰ, ਅੰਬਾਲਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੭੨ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਮਰ ੬ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੬੭੪ ਈ: ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੱਗੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਹਿਮੀ

*੬੨੦, ਗਲੀ ਨੰ. ੨, ਛੋਟੀ ਲਾਈਨ, ਸੰਤਪੁਰਾ, ਯਮੁਨਾਨਗਰ- ੧੩੫੦੦੧ (ਹਰਿਆਣਾ); ਮੋ. ੯੮੧੨੩-੫੮੧੮੬

ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਲਈ ਨਿਡਰਤਾ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੯ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਗਈ।

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਈ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਨੇ ਡਰ ਗਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀਸ ਅਤੇ ਧੜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਨੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਿਖਾਇਆ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲੁਕਾ ਲਈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਲੋਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ, ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ, ਅਜਿਹੀ ਵਰਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੜੋਤੇ ਵੀ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ। ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵੱਲ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਨੇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਾਬੁਲ, ਕੰਧਾਰ ਆਦਿਕ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਦਸਵੰਧ ਖਰਚ ਕੇ ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਇ ਵੱਲੋਂ ਪਰਸਾਦੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਭੇਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ੧੬੮੪ ਈ: ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਗੱਭਰੂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੱਲ ਪਏ। ਨਾਹਨ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੧੬੮੫ ਈ: ਵਿਚ ਜਮੁਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ।

੧੬੮੬ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੁਆਰਾ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ੧੬੮੮ ਵਿਚ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੇਲੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੬੯੫ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਸ਼ਸਤਰ ਨਾ ਧਾਰਣ ਕਰੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲਤਾੜਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਖੱਤਰੀ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪ ਦੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਤਾਕਤ ਨਾਲ

ਰਲ ਗਏ। ਉਹ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਗਏ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਫਲਣ-ਫੁਲਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਗਰੀਬ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਲਈ ਦਇਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ੧੬੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਣਖ, ਸਵੈਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲੈ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਭੇਦਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ, ਪੈਗੰਬਰ, ਪੀਰ ਆਦਿਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਜਾਂ ਮੁਰੀਦ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕੋਈ ਮੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੱਲ ਰਹੇ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੈਦ ਬੇਗ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਸੈਦ ਖਾਂ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਗਰ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਲਾ ਮਹੱਲਾ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਖੰਡਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਹੈ:-

ਭਜੋ ਹਰੀ॥ ਥਪੋ ਹਰੀ॥ ਤਪੋ ਹਰੀ॥ ਜਪੋ ਹਰੀ॥

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਖਣ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

੧੭੦੭ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਸੱਦਾ ਭੇਜਣ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਆਸ਼ਾਜਨਕ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ। ੧੭੦੮ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਨੰਦੇੜ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਉੱਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਠਾਣ ਨੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅਸਾਵਧਾਨ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਛੁਰਾ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇ ਉਹ ਦੂਜਾ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਟਾਂਕੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਅਜੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਅੰਦਰੋਂ ਔਲਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਖਤ ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਚਿਲ੍ਹਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਸਮੇਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਖੁੱਲ ਗਿਆ। ਜੇਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਅਤੇ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਚੰਗਲ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲੱਗੇਗਾ।

ਕਰੀ ਥਾਪਨਾ ਜਾਸ ਕੀ ਮੋਹਿ ਜੋ ਆਪਨੇ ਹਾਥ।

ਤਿਸ ਕੀ ਸਮਸਰ ਜੋ ਕਰੇ ਜਲ ਜਾਇ ਕੁਲ ਸਾਥ (ਸ੍ਰੀ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ)

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਅਸੀਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਖੰਡ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਕਗਾਰ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੁਲਮ ਜ਼ਬਰ ਅਤੇ ਅਨਿਆ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਨਵ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਹੜੇ ਅਮੁੱਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ■

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਣੇਤਾ

- ਡਾ. ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ੨੨ ਦਸੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੬੬ ਈ: ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਦਬਦਬਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੱਟੜ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਇਸ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਲਮਗੀਰ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਉੱਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਦਾ ਘਾਣ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ, ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਉਤਸਵਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਦਾ ਹਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਜਜ਼ੀਆ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਫਿਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਜਿੱਥੇ ਕਾਫੀ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ 'ਰੰਘਰੇਟਾ' ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਿਆ ਤਾਂ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਕੇ 'ਰੰਘਰੇਟਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ' ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੀ

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਮੰਗਵਾਲ, ਤਹਿ: ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੫੧੫੦੦

ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਹਿਤ ਸ਼ਸਤ੍ਰਬੱਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ੧੯੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਜੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟਣ ਲਈ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਚੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡੇ ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਿੰਘ ਸਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫਿਰ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਆਰੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ।

੧ ਵੈਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਕੋਨਿਆਂ ਤੋਂ ਚੁਣੇ ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਜਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ। ਸਦਭਾਵਨਾ, ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ, ਸਮਨਵੈ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਰੇਕ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ। ਲੋਕ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹਸਤਾਖਰ ਕੀਤੇ।

ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਘੋਰ, ਭਿਆਂਕਰ, ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਹਿਮਪਾਤ ਦੀ ਕਾਲ-ਰਾਤਰੀ ਵਿਆਪਤ ਸੀ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮੂਰਛਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਕਰੂਰ ਦੌਰ ਸੀ। ਇਹ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਆਪਣੀਆਂ ਗੌਰਵਮਈ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਆਪਣਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸਾਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜਨਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਸੀ।

ਉੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਊਚ-ਨੀਚ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੱਤਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ

ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਬਸਾਂਤੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਚ-ਨੀਚ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ :-

ਕੋਊ ਭਇਓ ਮੁੰਡੀਆ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੋਊ ਜੋਗੀ ਭਇਓ

ਕੋਊ ਬ੍ਰਹਮਾਚਾਰੀ ਕੋਊ ਜਤੀ ਅਨੁਮਾਨਬੋ॥

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ ਰਾਫਜੀ ਇਮਾਮ ਸਾਫੀ

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ॥

ਕਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੋਈ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਓਈ

ਦੂਸਰੇ ਨ ਭੇਦ ਕੋਈ ਭੂਲ ਕ੍ਰਮ ਮਾਨਬੋ॥

ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਗੁਰਦੇਵ ਏਕ

ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕੈ ਜੋਤ ਜਾਨਬੋ॥

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ)

ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਧਰਮ, ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਮਕਾਂਡੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਤਕੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਝੰਜੋੜਿਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇੱਕ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਜਾਤਿ ਕਾ ਗਰਬੁ ਨ ਕਰੀਅਹੁ ਕੋਈ ॥

ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦੇ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਹੋਈ ॥

ਜਾਤਿ ਕਾ ਗਰਬੁ ਨ ਕਰਿ ਮੂਰਖ ਗਵਾਰਾ ॥

ਇਸੁ ਗਰਬ ਤੇ ਚਲਹਿ ਬਹੁਤੁ ਵਿਕਾਰਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਚਾਰੇ ਵਰਨ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ॥

ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਿੰਦ ਤੇ ਸਭ ਓਪਤਿ ਹੋਈ ॥੨॥

ਮਾਟੀ ਏਕ ਸਗਲ ਸੰਸਾਰਾ ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਂਡੇ ਘੜੇ ਕੁਮਾਰਾ ॥੩॥

ਪੰਚ ਤਤੁ ਮਿਲਿ ਦੇਹੀ ਕਾ ਆਕਾਰਾ ॥

ਘਟਿ ਵਧਿ ਕੋ ਕਰੈ ਬੀਚਾਰਾ ॥

ਕਹਤੁ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜੀਉ ਕਰਮ ਬੰਧੁ ਹੋਈ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੨੭)

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਉਹ ਯੁੱਧਨੀਤਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਹਿੰਦੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਹਨ।

‘ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ’ ਮੁਰਦਾ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਭਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਯੋਧੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਟਭੂਮੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ੈਲੀ, ਅਲੰਕਾਰ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਰਸ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਣਨ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ‘ਸਿਰਮੌਰ ਵਾਰ’ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਰਣਾਦਾਇਕ ਹੈ:

“ਸਾਧ ਕਰਮ ਜੇ ਪੁਰਖ ਕਮਾਵੈ॥

ਨਾਮ ਦੇਵਤਾ ਜਗਤ ਕਹਾਵੈ॥

ਕੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮ ਜੇ ਜਗ ਮੈ ਕਰਹੀਂ॥

ਨਾਮ ਅਸੁਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸਭ ਧਰਹੀਂ॥”

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੫੨ ਕਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: ੧. ਉਦੇਰਾਯ, ੨. ਅਣੀਰਾਯ, ੩. ਅੰਮ੍ਰਿਤਰਾਯ, ੪. ਅੱਲੂ, ੫. ਆਸਾ ਸਿੰਘ, ੬. ਆਲਿਮ, ੭. ਈਸ਼ਰਵਾਸ, ੮. ਸੁਖਦੇਵ, ੯. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ੧੦. ਸੁਖੀਆ, ੧੧. ਸੁਦਾਮਾ, ੧੨. ਸੈਨਾਪਤਿ, ੧੩. ਸ਼ਯਾਮ, ੧੪. ਹੀਰ, ੧੫. ਹੁਸੈਨਅਲੀ, ੧੬. ਹੰਸਰਾਜ, ੧੭. ਕੱਲੂ, ੧੮. ਕੁਵਰੇਸ਼, ੧੯. ਖਾਨਚੰਦ, ੨੦. ਗੁਣੀਆ, ੨੧. ਗੁਰਦਾਸ, ੨੨. ਗੋਪਾਲ, ੨੩. ਚੰਦਨ, ੨੪. ਚੰਦਾ, ੨੫. ਜਮਾਲ, ੨੬. ਟਹਿਕਨ, ੨੭. ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ੨੮. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ੨੯. ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ, ੩੦. ਨਾਨੂ, ੩੧. ਨਿਸ਼ਚਲਦਾਸ, ੩੨. ਨਿਹਾਲਚੰਦ, ੩੩. ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ੩੪. ਨੰਦਲਾਲ, ੩੫. ਪਿੰਡੀਦਾਸ, ੩੬. ਬੱਲਭ, ੩੭ ਬੱਲੂ, ੩੮. ਬਿਧੀ ਚੰਦ, ੩੯. ਬੁਲੰਦ, ੪੦. ਬ੍ਰਿਖ, ੪੧. ਬ੍ਰਿਜਲਾਲ, ੪੨. ਮਥੁਰਾ, ੪੩. ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ੪੪. ਮਦਨਗਿਰਿ, ੪੫. ਮੱਲੂ, ੪੬. ਮਾਨ ਦਾਸ, ੪੭. ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ੪੮. ਮੰਗਲ, ੪੯. ਰਾਮ, ੫੦. ਗਵਲ, ੫੧. ਰੋਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ੫੨. ਲੱਖਾ।^੨

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਵਿੰਜਾ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੇਕਾ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਪਰਵ, ਚਾਣਕਯਨੀਤੀ, ਗੁਰਸ਼ੇਭਾ ਆਦਿ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਲੰਮੀ, ਘਾਲਣਾ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਗ੍ਰੰਥ “ਵਿਦਯਾਸਾਰ ਅਥਵਾ ਵਿਦਯਾਸਾਗਰ” ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਬੁਲੰਦੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਚਿੱਠੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਮੇਤ ਪਕੜ ਲਿਆ। ਬਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਾਲਚ, ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਪਰ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਈਨ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਪਰੰਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਿਆਂ ਸਵਾਸ ਤਿਆਗ ਗਏ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੜ ਕੇ ਕੌਮ ਲਈ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਠੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣ ਕੇ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰ ਗਏ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਤੱਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਜ਼ੇਬੁਨਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਯਾ ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ‘ਗੰਜਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਇੰਝ ਵਿਅਕਤ

ਕੀਤਾ:

“ਨਾਸਿਰੋ ਮਨਸੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਈਜ਼ਦਿ ਮਨਜੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੫॥
 ਹੱਕ ਰਾ ਗੰਜੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੁਮਲਾ ਫੈਜ਼ਿ ਨੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੬॥
 ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਗਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਿ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੭॥
 ਬਰ ਦੋ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਸਮ ਰਾ ਜਾਂ-ਕਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੮॥
 ਫਾਇਜ਼ਲ ਅਨਵਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਸ਼ਫੁਲ ਅਸਰਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੯॥
 ਆਲਿਮੁਲ ਅਸਤਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਅਬਰੇ ਰਹਿਮਤ ਬਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੦॥
 ਮੁਕਬਲੋ ਮਕਬੂਲ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਾਸਲੋ ਮੌਸੂਲ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੧॥
 ਜਾਂ-ਫਿਰੋਜੋ ਦਹਿਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਫੈਜ਼ਿਹੱਕ ਰਾ ਬਹਿਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੨॥
 ਹੱਕ ਰਾ ਮਹਿਬੂਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬੋ ਮਤਲੂਬ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੩॥
 ਤੇਗ ਗ ਫੱਤਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਾਨੋ ਦਿਲ ਰਾ ਰਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੪॥
 ਸਾਹਿਬਿ ਅਕਲੀਲ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਬਿ ਹੱਕ ਤਜ਼ਲੀਲ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੫॥
 ਖਾਜ਼ਾਨਿ ਹਰ ਗੰਜ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਰਹਮਿ ਹਰ ਰੰਜ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੬॥
 ਦਾਵਰਿ ਆਫਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਰ ਦੋ ਆਲਮ ਤਾਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੭॥
 ਹੱਕ ਖੁਦ ਵੱਸਾਫਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਰ ਤਰੀਂ ਔਸਾਫਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੮॥
 ਖਾਸਗਾਂ ਦਰ ਪਾਇ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੁੱਦਸੀਆਂ ਬਾ ਰਾਇ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੧੯॥
 ਮੁਕਬਲਾਂ ਮਦਾਹਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਾਨੋ ਦਿਲ ਰਾ ਰਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੦॥
 ਲਾ-ਮਕਾਂ ਪਾ-ਬੋਸ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਰ ਦੋ ਆਲਮ ਕੋਸਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੧॥
 ਸੁਲਸ ਹਮ ਮਹਿਕੂਮ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰੁੱਬਅ ਹਮ ਮਖ਼ਤੂਮਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੨॥
 ਸੁਦਸ ਹਲਕਾ ਬਗ਼ੋਸਿ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਨ-ਅਫਗਾਨ ਜੋਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੩॥
 ਖਾਲਿਸੋ ਬੇ-ਕੀਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਈਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੪॥
 . . .ਕਾਦਿਰਿ ਹਰ ਕਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇ-ਕਸਾਂ ਰਾ ਯਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੬॥
 ਹੱਕ ਹੱਕ ਅੰਦੇਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਵੇਸ਼ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੭॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਦੇ ਇਹ ਕਥਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਹਿਤ ਕੀਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਰੂਹ ਫੁੱਕ ਦੀ ‘ਗੋਬਿੰਦ’ ਨੇ ਔਲਾਦ ਕਟਾ ਕਰ ।
 ਇਨਸਾਫ ਕਰੇ ਜੀ ਮੇਂ, ਜ਼ਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਯਕੀਂ ਹੈ ।
 ਕਹਿ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾ ਸਾਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
 ਯਿਹ ਪਿਆਰ ਮੁਰੀਦੋਂ ਸੇ ਯਿਹ ਸ਼ਫਕਤ ਭੀ ਕਹੀਂ ਹੈ ?
 ਭਗਤੀ ਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਸ਼ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਜ਼ਮੀਂ ਹੈ . . .

ਕਰਤਾਰ ਕੀ ਸੁਰੰਦ ਹੈ ਨਾਨਕ ਕੀ ਕਸਮ ਹੈ।

ਜਿਤਨੀ ਭੀ ਹੋ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਹ ਕਮ ਹੈ”। . . .^੩

ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਤੇਗ ਉਠਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤੇਗ ਅਤੇ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨੀਤੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸੂਖਮ ਭਾਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਖੇ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਖੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਨਿੰਘਮ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਆਖਰੀ ਗੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕੇ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਉਨਤੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ”।^੪

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਜਾਨ ਕਲਾਰਕ ਆਰਚਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਉੱਠਣ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਬਲ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਲੱਗਭਗ ਯਕੀਨੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਹ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਪ੍ਰਬੰਧਕ”।^੫

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਮਾਜ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

੧. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੪੨੯.
੨. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੮੪੫.
੩. ਅੱਲਾਯਾਰ ਖਾਂ ਯੋਗੀ, ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ ਵਫ਼ਾ, ਸਫ਼ਾ ੭੫.
੪. ੦੦੦੦੦੦੦੦੦, ੦੦੦੦੦੦੦ ੦੦ ੦੦੦ ੦੦੦੦੦, ੦.75.
੫. ੦੦੦੦੦ ੦੦੦੦੦ ੦੦੦੦੦੦, ੦੦੦ ੦੦੦੦੦, ੦.209

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੰਮਾ ਜੱਟਪੁਰਾ

-ਸ.ਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਲੰਮਾ ਜੱਟਪੁਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਜਗਰਾਉਂ-ਰਾਏਕੋਟ ਰੋਡ ਉੱਤੇ ਕਮਾਲਪੁਰੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਮਾ ਜੱਟਪੁਰਾ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰ ਹਨ ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਂਝ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਜੱਟਪੁਰੇ ਨੂੰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜਦਕਿ ਨਗਰ ਲੰਮੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕੀਰਤਨੀਏ ਭਾਈ ਰਾਏ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਪਿੰਡ ਜੱਟਪੁਰ ਲੰਮੇ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਰਾਏ ਬਲਵੰਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬੀ ਦੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਅੱਜ ਵੀ ਨਗਰ ਲੰਮਾ ਵਿਖੇ ਵਸਦੇ ਹਨ।

੧੫ ਪੋਹ ਮੁਤਾਬਕ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ੧੭੬੧ ਸੰਮਤ ੧੭੦੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਗੜੀ ਦੇ ਜੰਗ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਤੋਂ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਬਣ ਕੇ ਇਕ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਲਮਗੀਰ, ਲੱਲੀ, ਕਟਾਣੀ, ਕਨੇਚ, ਮੋਹੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਜਦ ਪਿੰਡ ਹੇਰਾਂ ਡੇਰੇ ਦੇ ਮਹੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:-

ਹਲਵ ਰੇੜਾ ਅਰੁ ਤਲਵੰਡੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੇ ਪਿੰਡ ਅਖੰਡੀ ॥੪੨॥

ਰਹੈਂ ਹਜ਼ਾਰਹੁੰ, ਸੁਨਿ ਸੁਧਿ ਜਥੈ। ਚਢਿ ਆਵੈਂ ਗਨ ਤੂਰਨ ਤਥੈ।

ਮੇ ਤੇ ਨਾਹਿਂ ਕਿਮ ਰਾਖੇ ਜਾਇੰ।

ਯਾਂਤੇ ਲਖਹੁ ਨ ਰਹਿਬੇ ਥਾਇੰ।

ਲੰਮੇ ਗ੍ਰਾਮ ਆਪ ਚਲਿ ਜਾਈਏ।

ਸੇ ਰਾਖਹਿੰ ਤੁਮ ਕੇ ਕਰਿ ਦਾਈਏ।

ਨਰ ਸੁ ਹਜ਼ਾਰਹੁੰ ਦਾਦੇ ਪੋਤੇ।

*ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਲੰਮਾ, ਤਹਿਸੀਲ ਜਗਰਾਉਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਮੋ. ੯੯੧੪੩-੬੪੭੨੮

ਲਰਿਥੇ ਦਿਢ ਡਰਧਰਹਿੰ ਨ ਕੋਤੇ।

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੩੭)

ਭਾਵ ਕਿਰਪਾਲ ਦਾਸ ਮਹੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਲਵਾਰਾ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆ ਜਾਣਗੇ ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਲੰਮੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਉ ਉੱਥੇ ਇੱਕੋ ਦਾਦੇ-ਪੋਤੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਮਰਦ ਦਲੇਰ ਹਨ। ਉੱਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਗਰ ਲੰਮੇ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਆਇਆ।

ਮਾਨਿ ਹੁਕਮ ਕੋ ਹਯ ਚਢਯੋ ਪੁਨ ਸਤਿਗੁਰ ਪਯਾਨੇ।

ਲੰਮੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੁਨ ਪਹੁੰਚਕੇ ਬਚ ਰਾਇ ਬਖਾਨੇ।

ਉਤਰਹੁ ਕਰਹੁ ਅਰਾਮ ਕੁਛ ਆਏ ਬਹੁ ਦੂਰੀ।

ਮੁਝ ਪਰ ਕਰੁਨਾ ਕੀਜੀਅਹਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਿਖਿ ਰੂਰੀ॥ ੮॥

ਲੰਮੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਿਰਾਜੀਏ ਆਯਹੁ ਮੈਂ ਸੰਗੀ।

ਬੈਠਿ ਬਿਤਾਵਹੁ ਸਮਾ ਕੁਛ ਮਮ ਪੁਰਹੁ ਉਮੰਗੀ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ. ਸੂ. ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੪੧)

ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਗਰ ਲੰਮੇ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ੋ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :-

ਸੁਨਿਕਰਿ ਬੋਲੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਬਿਸਾਲਾ।

ਸੁਧ ਕੋ ਲਯਾਇ ਸਿਰੁੰਦ ਤੇ ਮਗ ਜਾਇ ਉਤਾਲਾ।

ਤਬਿ ਲਗ ਬਿਰ ਇਸ ਥਲ ਰਹੈ ਪੁਨ ਜਾਇ ਅਗਊਂ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਉਤ ਗਈ ਮਗ ਪਾਇ ਨ ਕਾਊ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੪੧)

ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਜੋ ਕਿ ਨੂਰਪੁਰੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਘੱਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੀਰ ਆਸਣ ਲਗਾਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਇਕ ਕਾਹੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਹੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ।

ਇਮ ਕਹਿ ਮੁਖ ਤੇ ਕਰਦ ਚਲਾਈ।

ਕਾਹੂ ਬੂਟ ਜੜ ਕਾਟਿ ਗਵਾਈ।

ਜਿਮ ਇਸਕੀ ਜੜ ਕਾਟਿ ਉਖਾਰੀ।

ਤਥਾ ਤੁਰਕ ਕੀ ਬਿਨਸਹਿ ਸਾਰੀ॥੪੮॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੫੭)

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ

ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

ਬਾਲਕ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਕਯਾ ਦੋਸ਼।

ਹਾਨ ਲਾਭ ਕੀ ਇਨਹਿ ਨ ਹੋਸ਼॥੪॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੫੩)

ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਨ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ।

ਸੁਨਿਕਰਿ ਸ਼੍ਰੀਗੁਰ ਬਾਕ ਬਖਾਨਾ।

ਭਯੋ ਨਾਸ ਅਬਿ ਸਭਿ ਤੁਰਕਾਨਾ।

ਇਕ ਮਲੇਰੀਅਨ ਕੀ ਜੜ੍ਹ ਰਹੈ।

ਅਪਰ ਤੁਰਕ ਸਭਿ ਹੀ ਜਰ ਦਹੈ॥੪੭॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੫੭)

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲੂ ਪਾ ਕੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਰਕ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹਾਂ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿਨ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ।

ਸੁਨਯੋ ਸ੍ਰਾਪ ਗੁਰਤੇ ਜਬੈ ਬਿਸਮਯੋ ਕੱਲਾਰਾਇ।

ਮੈਂ ਸੰਗੀ ਤੁਰਕਾਨ ਕੋ ਤਿਨਹੂੰ ਸੰਗ ਜੜ੍ਹ ਜਾਇ॥੨॥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੫੮)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰੋਗੇ ਤੁਹਾਡੀ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਰਹੇਗੀ।

ਨਿਜ ਕਰ ਮਹਿੰ ਧਰਿ ਬਾਕ ਬਖਾਨਾ।

ਤੁਝ ਕੋ ਬਖਸ਼ਹਿੰ ਚਾਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾ॥

ਜਬਿ ਲਗਿ ਰਖਹੁ ਅਦਬ ਇਸ ਕੇਰਾ।

ਰਹੈ ਬੰਸ ਹੁਇ ਰਾਜ ਬਡੇਰਾ॥੧੮॥

ਨਹਿੰ ਪੂਜਹੁ ਸਨਮਾਨਹੁ ਨਾਂਹੀ।

ਕਿਧੋਂ ਪਾਇ ਲੇ ਜੋ ਗਰ ਮਾਂਹੀ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁ.ਪ੍ਰ.ਸੂ.ਗ੍ਰੰ.ਸਫਾ ੫੯੫੯)

ਇਸ ਤਰਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨਗਰ ਲੰਮਾ ਵਿਖੇ ੨੧ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ। ਦਿਨ ਦੇ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਢਾਬ ਜਿਸ ਦਾ ਜਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਵਰਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜਕਲ ਸਰੋਵਰ ਪੰਜੂਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਜੰਡ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਝੱਖੜ ਝੋਲੇ ਝੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਉਸ

ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਤ ਦੇ ਵਕਤ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਰਾਗ ਦਿੱਤਾ ਸਿੰਘ (ਢਿੱਲੋਂ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਜਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਛੋਟਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਨਗਰ ਜੱਟਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਜੰਡ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਥਾਨ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ੩੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸਥਾਨ ਕੱਲੇਆਣਾ ਜਿੱਥੇ ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਦੇ ਤੰਬੂ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਹੀਆਣਾ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਡੰਗਰ ਚਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ੧੫ ਪੋਹ ਤੋਂ ੭ ਮਾਘ ਤਕ ਰਹੇ ੭ ਮਾਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਅੱਗੇ ਮਾਣੁਕੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ੫,੬,੭ ਮਾਘ ਨੂੰ ਸਲਾਨਾ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁ: ਖੂਹੀਸਰ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਹਲਕਾ ਦੱਖਣੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅੰਦਰ ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਗੁ: ਖੂਹੀਸਰ ਕੋਟ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਮਿਤੀ ੨੯ ਤੋਂ ੩੧ ਅਗਸਤ ੨੦੧੩ ਤਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਕੈਂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਭਾਈ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ) ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ੨੫੦ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ

ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਇਕਸਾਰਤਾ ਲਈ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਅਪਣਾਉਣ ਸਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਿਦਿਆਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਹੈੱਡ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਮਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਕਲਾ

-ਸ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਸਾਡੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਹਰ ਉਹ ਘਟਨਾ ਜੋ ਨਿਵੇਕਲੀ, ਸੁਭਾਗੀ ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਸਬਕ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਘਟਨਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਪੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਜੋਂ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਾਬਾਣੀਆ ਕਹਾਣੀਆ ਪੁਤ ਸਪੁਤ ਕਰੇਨਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੧)

ਭਾਵ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੁੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ, ਸਾਖੀ, ਗੁਰਪ੍ਰਗਾਸ, ਪੰਥ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਤਵਾਰੀਖ, ਮਹਿਮਾ, ਬਿਲਾਸ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਆਦਿਕ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੱਤ ਹੈ।

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤੱਥ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੈਰੋਕਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੂਝ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਈ. ਐਚ. ਕਾਰ ਦਾ ਕਥਨ “ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੋ।”^੧ ਸਾਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜਾਰਥੀ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: ੯੮੮੮੦-੧੯੫੦੫

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੫ ਦਸੰਬਰ ੧੮੭੮ ਈ: ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉੱਘੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਮਹਾਰਾਜਾ (ਦੀਵਾਨ) ਕੌੜਾ ਮੱਲ, ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।^੨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਨਕਾ ਪਰਵਾਰ (ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਦਾਦਕਾ ਪਰਵਾਰ (ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ) ਉੱਚੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਗਏ। ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਹੀ ਢਾਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਭਾ, ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ‘ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ’ ਅਤੇ ‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰ’ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨਾ ਦੇ ਨਾਮ ਕੀਤੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭਾਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਸਿੱਖ, ਆਗੂ-ਵਿਹੂਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਟਕਰਾਅ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰਮਕਾਂਡ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਮੁੜ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿੱਦਿਆਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ‘ਸੁੰਦਰੀ’ (੧੮੯੮), ‘ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ’ (੧੮੯੯) ਅਤੇ ‘ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ’ (੧੯੦੦) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾਇਆ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਤ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਮਤਕਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ। ‘ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੯੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ’ ੧੯੨੮ ਈ: ਵਿਚ ਅਤੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ’ (ਭਾਗ-੧) ੧੯੫੨ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ।

‘ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ’ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ (ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ (ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਅੱਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਟੀਚਾ ਮਿੱਥਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ੧੯੫੪ ਈ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ‘ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ’ ਤਕ ੧੯੬੮ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਚਮਤਕਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਰੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤਕ ਸੀ। ਸਰੋਤ-ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਉਹ ‘ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਇਹਨਾਂ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਤੋਂ ਖੋਜ-ਖੋਜ ਕੇ ਲਿਆ ਹੈ। ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’, ‘ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’, ‘ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’, ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’, ‘ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ’, ‘ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ।”^੩ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਅਤੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਵੀ ਆਧਾਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੋਤ-ਸਮੱਗਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੱਥ, ਮਿਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਧ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਿੱਟੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਿਵਾਰਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਰਤਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤ ਲਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਦੇ ੬੬ਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਏ ਹਨ :

ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਭੁ ਕੈ ਅਬਿ ਤ੍ਰਿਅ ਕੋ ਪਾਉਂ।

ਨਤੁ ਮੈਂ ਦੁਆਰ ਅੱਗੁ ਜਲ ਜਾਉਂ।

ਜੀਵਨ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਅਬ ਮੇਰਾ।

ਤੁਮ ਬਿਨ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੋ ਹੇਰਾ॥^੪

ਇਸ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੌਰਾਣਿਕਤਾ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਗੀਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸੁਆਦਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਵਿਚ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਦੇ ਚਾਅ ਨੂੰ 'ਜਮਨਾ' ਨਾਮੀ ਗੀਤ ਵਿਚ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਮੰਗਲ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਾਉ ਵੇ ਰਾਹੀਆ ! ਮੈਨੂੰ ਬਣਦੇ ਨੀ ਚੋਜ ਮਲਾਰੇ।

ਧੋਣ ਤੋਂ ਜਿਸਦੇ ਏ ਬਿਜਲੀ ਬਣੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਤੇਜ ਤੋਂ ਤੇਜ ਪਸਾਰੇ।

ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਦੇ ਜਾਗੇ ਨੀ ਨੈਣਾਂ, ਅੱਜ ਆਵੇਗਾ ਮੇਰੇ ਕਿਨਾਰੇ॥

ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜੇ ਸਜੀਵ ਚਿਤਰੇ ਹਨ। ਪਾਠਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੂਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਗ ਰਹੇ ਦਰਿਆ ਅਤੇ ਬਾਗ-ਬਗੀਚਿਆਂ ਦੀ ਰਮਣੀਕਤਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬੇਜੋੜ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸਿਰਜੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ, ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਸੁਘੜ ਬਾਈ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚਲੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਨਾਇਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਰੂਬਰੂ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਪਸੀਜੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ' ਵਿਚ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਚੌਧਰੀ ਕੇਸਰੂ ਮੱਲ੍ਹ ਦੀ ਰਾਣੀ ਝਾਲਾ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਗੁਰੂ ਵੱਲ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿਣ ਦੀ ਰੀਝ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸਨਮੁਖ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪੰਥ ਦਾ ਰਹੇ ਸੋਹਣਾ,

ਪਤ ਮੁਝ ਨਿਮਾਣੀ ਦੀ ਰਖ ਲੇਵੇ।

ਦੇਹ ਰਹੇਗੀ ਨ ਸਦਾ ਜੱਗ ਉੱਤੇ,

ਏਸ ਮੱਤ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਪਰਖ ਲੇਵੇ।^੬

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਨਾਲ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਕੋਈ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਐਸੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ “ਅਸੀਂ ‘ਗੈਰ ਮਾਮੂਲੀ’, ‘ਅਦਭੁਤ’, ‘ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਣੀ’, ‘ਰੱਬੀ ਜ਼ਹੂਰ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਾਮੂਲੀ ‘ਅਚਰਜ ਰਹਿਤ’ ਧਿਆਨ ਅਰ ਵਿਸਮਾਦ ਸ਼ਕਲ ਅਕਲ ਨਾਲ ‘ਹੋਰ ਹੋਈ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ’ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।”^੭

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਸੁਚੇਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਿੱਖ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਨਾਤਾ ਸਰੀਰ ਤਕ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਾਤਾ ਆਤਮ-ਨਾਤਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨਿੱਤ ਹੈ, ਨਾਤਾ ਨਿੱਤ ਹੈ ... ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਆਤਮ ਸੱਚ ਨਾ ਗਵਾਉ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕੇਵਲ ਛਿੱਲੜ ਤੱਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਰੀ ਤੇ ਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।”^੮ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਪੂਰੇ ਰੂਹਾਨੀ ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੈਦ ਖਾਂ (ਪੀਰ ਬੁੱਧੂ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਰੀਬੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ) ਜੋ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੀਬੀ ਨਸੀਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਜਾਣੀ-ਜਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰਬੱਧ ਹੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਿਸਮਾਦੀ ਹੋਇਆ ਸੈਦ ਖਾਂ ਬੋਲ ਉੱਠਿਆ :

ਖੁਦਾ ਆਇਦ! ਖੁਦਾ ਆਇਦ!

ਕਿ ਮੇ ਆਇਦ ਖੁਦਾ ਬੰਦਹ ?

ਹਕੀਕਤ ਦਰ ਮਿਜ਼ਾਜ਼ ਆਇਦ

ਕਿ ਮੁਰਦਰ ਰਾ ਕੁਨੱਦ ਜਿੰਦਹ॥^੯

ਚਮਤਕਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਂਦਿਆਂ ‘ਟੋਡਾ’ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, “ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਕਿਰਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ... ਭਾਈ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗੇ।”^{੧੦} ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਾਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਨੂੰ

ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ‘ਸਚਖੰਡ ਤੋਂ ਮਾਤਲੋਕ’ ਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਅਗੰਮੀ ਮਹਿਲ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫’ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਸੂਖ ਮਹਲ ਜਾ ਕੇ ਉਚ ਦੁਆਰੇ॥ ਤਾ ਮਹਿ ਵਾਸਹਿ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ॥੧॥

ਸਹਜ ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਅਤਿ ਮੀਠੀ॥ ਵਿਰਲੈ ਕਾਹੂ ਨੇੜਹੁ ਡੀਠੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਤਹ ਗੀਤ ਨਾਦ ਅਖਾਰੇ ਸੰਗਾ॥ ਉਹਾ ਸੰਤ ਕਰਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗਾ॥੨॥

ਤਹ ਮਰਣੁ ਨ ਜੀਵਣੁ ਸੋਗੁ ਨ ਹਰਖਾ॥ ਸਾਚ ਨਾਮ ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖਾ॥੩॥

ਗੁਹਜ ਕਥਾ ਇਹ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ॥ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬਾਣੀ॥੪॥੬॥੧੨॥

(ਪੰਨਾ ੭੩੯)

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਾਕੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ‘ਹੇਮਕੁੰਟ ਤੋਂ ਸਚਖੰਡ’ ਨਾਮੀ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ‘ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਤਪੀ ਜੀ’ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਪੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਤਪੀ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਦੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪੰਥ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਪੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਗੋਰਖ, ਸ਼ਿਵ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਈਸਾ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਸਮਾਧੀ ਦੌਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਰੰਭੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਖਾਏ ਹਨ।^{੧੧} ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇਪਨ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਰ. ਜੀ. ਕਾਲਿੰਗਵੁਡ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਵਾਸਤੇ ਹੈ”^{੧੨}। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ-ਔਗੁਣਾਂ, ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਬਾਰੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸੇਧ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਵਾਈ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ (ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ) ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ।”^{੧੩}

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥ ਅਤੇ ਸੂਝ ਭਰਪੂਰ ਰਚਨਾ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਵ ਕਰਕੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰੀ, ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਸੁਆਦਲੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਭਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਹਿਤ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਉਦਾਹਰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਪਰ ਸਰਬਸਾਂਝੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਇਹ ਅਤਿ ਪਤਨ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹੁਰੀਤ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹਿੰਮਤ, ਉੱਚੇ ਆਸ਼ੇ, ਉੱਚੇ ਦਿਲ ਟਿਕਾਣੇ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸਥਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਯਾ ਸੀ।”^{੧੪}

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ :

੧. ੦੦੦੦, ੦.੦. ੦੦੦੦ ੦੦ ੦੦੦੦੦੦੦੦, ੦. 11
੨. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਬਹਾਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੪੧, ਸਫਾ ੨੮.
੩. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ (ਭਾਗ-੧), ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੬੬.
੪. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਉਤਰਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਸਫਾ ੬੩੪.
੫. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਪੂਰਬਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੭੦੫.
੬. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਪੂਰਬਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ।
੭. ਸ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਾਰਤਕ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸਫਾ ੧੩੬.
੮. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਉਤਰਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੯੨੪.
੯. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੮੫੬.
੧੦. ਉਹੀ, (ਪੂਰਬਾਰਧ), ੧੬੩.
੧੧. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਪੂਰਬਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੯-੧੦.
੧੨. ੦੦੦੦੦੦੦੦੦੦੦, ੦.੦., ੦੦੦ ੦੦੦੦ ੦੦ ੦੦੦੦੦੦੦੦, ੦੦੦੦੦੦, ੦੦੦੦੦੦੦੦੦੦ ੦੦੦੦੦, 1961, ੦. 10.
੧੩. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ (ਪੂਰਬਾਰਧ), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ੧੯੮੭, ਸਫਾ ੪.
੧੪. ਉਹੀ, ਸਫਾ ੫.

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

—ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸੱਚ-ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕਹੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਮਪੁਰਖ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ, ਕਰਮਯੋਗੀ, ਨਿਰਭੈ, ਨਿਰਵੈਰ ਯੋਧਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਉਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕੌਮ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖੜੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਕਰ ਕੇ ਪਛਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਯੋਧੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਤਾਂ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗੀ ਤੇ ਆਪੇ ਗੁਰੂ ਆਪੇ ਚੇਲਾ ਬਣ ਗਏ। ਅੱਜ ਤਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੰਮਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ:—

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ੫੨ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

“ਨਾਸਿਰੋ ਮਨਸੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਈਜ਼ਦਿ ਮਨਜ਼ੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੫॥

ਹੱਕ ਰਾ ਗੰਜੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੁਮਲਾ ਫੈਜ਼ਿ ਨੂਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੬॥

ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਗਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਿ ਸ਼ਾਹਨਸ਼ਾਹ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੦੭॥

ਖਾਲਿਸੇ ਬੇ-ਕੀਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੱਕ ਹੱਕ ਆਈਨਾ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ॥੧੨੪॥

ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਲਿਖਿਆ:— ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਬਣਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਗਈ।

ਮੈਕਰੈਗਰ ਇੰਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:— ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ

*੮੮੯ ਫੇਜ਼ ੧੦, ਮੁਹਾਲੀ-੧੬੦੬੨,

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਕੌਮ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇਖੀਏ ਤੇ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦੁਖਾਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀਏ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਗਿਣਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਕਿਉਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਟੀ.ਐਲ ਵਾਸਵਾਨੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :- ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਵੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦਾ ਦਾਸ ਸਮਝਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਨਿਰੀ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਤੇ ਸੁਆਰਥ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖੇਗਾ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇਗਾ। ਜੋ ਧਰਮ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ।

ਗਫ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸਿਆਣੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਉਹ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਦੁਆਰਾ ਕੌਮ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਮੈਕਾਲਿਫ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਦੂ ਵਰਗੀ ਤਾਕਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜਾਦੂਈ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਲੜਾਕੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੋਧੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਦੁਰਕਾਰਦੇ ਸਨ।

ਗਾਰਡਨ ਇੰਝ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- ਜਨਤਾ ਦੇ ਮੁਰਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਇਕ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਲਵਾਨ ਯੋਧੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਨੀਤੀਵਾਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ।

ਡੋਰਬੀ ਫੀਲਡ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:- ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਚੰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਸਨ।

ਅਲਫਿਨਸਟਨ ਇੰਵ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:- ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ। ਸਭ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਿਆ।

ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਇਤਹਾਦ ਵਿਚ ਇੰਵ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:- ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਕੇ ਸਾਥ ਕਭੀ ਭੀ ਆਪਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਸੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਲੀਆ, ਬਲਕਿ ਤਰੀਕਾ-ਏ-ਮੁਦਾਫਤ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਆ ਜੋ ਹਰ ਏਕ ਦਲੇਰ ਔਰ ਸਜ਼ਾ ਕਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਰਗਿਜ਼ ਸਲਤਨਤ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨਾ ਥੇ ਆਪ ਕਭੀ ਭੀ ਸਲਤਨਤ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹੋਤੇ ਤੋ ਸਾਹਿਬੈ ਤਾਕਤ ਹੋਨੇ ਵਜਹ ਸੇ ਸਲਤਨਤ ਮੈ ਕਈ ਦਫਾ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚਾਤੇ। ਮਗਰ ਤਰੀਖ ਇਸ ਅਸਰ ਕੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਭੀ ਭੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਆ।

ਇਹ ਸਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੁਧੀਜੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਦਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਔਖਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ

ਸ. ਬ੍ਰਿਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਯੂ.ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਾਪੁੜ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਗਰ (ਪੱਛਮੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼) ਵਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਮੈਂਬਰ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਮਿਤੀ ੨੨ ਤੋਂ ੨੪ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੩ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਪਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਥਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ। ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ (ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਗਰ) ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਖਮੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੇ ਆਯੋਜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ-ਪੱਤਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ, ਅਤੇ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕੇ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੩ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ

– ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ*

ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਗੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੱਗਾ ਰਹੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੂਝਦੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਰਸੋਈਏ ਗੰਗੂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲਾਲਚ ਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਚੁਰਾ ਲਈ ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਿੰਡੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਮਾਨੀ ਖਾਂ, ਕੋਲ ਮੁਖਬਰੀ ਕਰ ਕੇ ਫੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਇਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹੇੜੀ ਤੋਂ ਮੋਰਿੰਡੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ। ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ “ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੱਥਮਲਪੁਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੱਥ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੋਰਿੰਡਾ ਤਕ ਪੁੱਜਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਰੱਥ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਉਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੱਥ ਸਾਹਿਬ।”^{੧੯} ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਕਾਰਨ ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੱਥ ਲੱਗੀ ਸੀ।

*ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਮੋ: ੯੮੭੨੦-੭੪੩੨੨

ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਵਾਬ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਉਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ? ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਕਦੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਾਬ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕਮ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਅਜੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਜਾਂ ਲਾਲਚ ਅਧੀਨ ਇਸਲਾਮ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਫ਼ਲਤਾ ਹੱਥ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਟੁੰਬਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਵੱਡੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਯਤਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਜੋਗੀ ਅਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਜਾਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਆਓ ਗਲੇ ਸੇ ਲਗਾ ਤੋ ਲੂੰ
 ਕੇਸੋਂ ਕੇ ਕੰਘੀ ਕਰ ਦੁੰ ਜ਼ਰਾ ਮੂੰਹ ਧੁਲਾ ਤੋ ਲੂੰ
 ਪ੍ਰਯਾਗੇ ਸਰੋਂ ਪ: ਨਨ੍ਹੀ ਸੀ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਤੋ ਲੂੰ
 ਮਰਨੇ ਸੇ ਪਹਿਲੇ ਤੁਮ ਕੋ ਦੁਲਾ ਬਨਾ ਤੋ ਲੂੰ...^{੨੦}

ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਦੇ ਕਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਪਾਵੇ। ਪਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਰ ਅੰਦਰ ਕਰਦੇ ਫਿਰ ਸਿਰ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਨਿਸਫ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਉਹ ਅਡੋਲ, ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਵਕ ਹਰ ਸਵਾਲ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ “ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਐਸ਼ੇ-ਇਸ਼ਰਤ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, “ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਾਂ। ਸਰੀਰਕ ਭੋਗ ਤੇ ਵਿਲਾਸ ਕੁੱਤੇ,

ਬਿੱਲੀਆਂ ਲਈ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੌਤ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ।”^{੨੧}

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਚੇਤਨਤਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਜਾਪ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ “ਨਿਰਭਉ ਜਪੈ ਸਗਲ ਭਉ ਮਿਟੈ” ਦਾ ਗੁਣ ਸੰਚਾਰਿਤ ਸੀ। ਠੰਡ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਏਸ ਦੇ ਕਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਨਿੱਘ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਅੱਤ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ^{੨੨} ਮਹਿਰਾ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਚੁਕਾਉਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਚਮਕੌਰ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦੇ ਹੋਏ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਪਾਸ ਸਰਹਿੰਦ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦਾ ਭਰਾ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਭਾਣਜਾ ਖ਼ਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਪੂਰਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਨਾਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਦੇ ਨਾ ਵੇਖ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਸ਼ੀਰ-ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨਿਆਂਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਹਿ ਗਨੀ, ਬੋਲਯੋ ਸੀਸ ਹਿਲਾਇ।

ਹਮ ਮਾਰੈਂ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰਿਆਂ ਜਗ ਮੈਂ ਔਜਸ ਆਇ।^{੨੩}

ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੋਗੀ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ

ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਬਦਲਾ ਹੀ ਲੇਨਾ ਹੋਗਾ ਤੋਂ ਹਮ ਲੇਂਗੇ ਬਾਪ ਸੇ

ਮਹਫੂਜ਼ ਰੱਖੇ ਹਮ ਕੋ ਖੁਦਾ ਐਸੇ ਪਾਪ ਸੇ^{੨੪}

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਦੇ ਨਾ ਵੇਖ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ^{੨੫}, ਹੁਣ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਡੇਗਣ ਵਿਚ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਕੋਝਾ ਯਤਨ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਡੁਲਾ ਸਕਿਆ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪੂਰਵਕ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ।^{੨੬} ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:

ਹਮਰੇ ਬੰਸ ਰੀਤਿ ਇਮ ਆਈ।

ਸੀਸ ਦੇਤਿ ਪਰ ਧਰਮ ਨ ਜਾਈ।^{੨੭}

ਅਖੀਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਚਲਦਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕਾਜ਼ੀ ਪਾਸੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਫਤਵਾ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਫਤਵਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ੀਰ-ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਲ ਖੜੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕੁਚਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੇ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਉਕਸਾਉਣ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, “ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਨਦ ਬਧ ਕਰਾਂਗੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਾਂਗੇ।” ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਆਖਿਆ – ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਗੁਰੂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ – “ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਫੌਜਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਹ ਲਵਾਂਗੇ ਜਾਂ ਆਪ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।”^{੨੮} ਇਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਰਿਤ ਜੋਸ਼, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਭਰੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕਹੀਨ, ਉਤੇਜਿਤ, ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦਾ ਫ਼ਤਵਾ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੀਰ-ਖੋਰ ਬੱਚੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਬਾਗ਼ੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੀ ਵਾਜਬ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਅਮਲ ਨੂੰ ਰੁਕਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਇੱਥੇ ਦਰਸਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਚਿੰਤਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਰਕਸ਼ੀ ਤੇ ਨਾਫ਼ਰਮਾਨੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦੇ ਨਿਆਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੇ ਨਿਆਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਾਸੂਮ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਤਾਬ ਝੱਲਣੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।... ਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੁਧਰ ਜਾਣ ਤੇ ਤਾਬੇਦਾਰ ਬਣ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸੇਵਕ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਵੇ।^{੨੯}

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਪਰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਲਏ ਫ਼ਤਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਲੱਕ ਤਕ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਉ ਤਾਂ ਜਾਨ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਅਣਖ 'ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਦੀਵਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤਕ ਆਈ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਏ ਅਤੇ ਕੰਧ ਢਹਿ ਗਈ। ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ

ਨੇ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ “ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸੁਆਸ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜ਼ਿਕਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੮੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ’ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ।”^{੩੦}

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਏ ਤਾਂ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ’ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦੋ ਜੱਲਾਦਾਂ ਸਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਅਤੇ ਬਾਸ਼ਲ ਬੇਗ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ “ਕਿਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਠ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ਸਰਕਾਰ! ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਜੁਰਮ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ।”^{੩੧} ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਰੋਤਾਂ ’ਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।^{੩੨} ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ’ਚ ਅੱਤ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦਿਆਂ ਗੁਰਪੁਰੀ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਰਾਏਕੋਟ ਦਾ ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਰਾਏ ਕੱਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਖਾਸ ਆਦਮੀ ਨੂਰਾ ਮਾਹੀ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ^{੩੩} ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਨੂਰਾ ਵਾਪਸ ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਮੁਰੰਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦੂੰਹ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਕੋ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਮੇਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਦੁਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਕੋ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੀਆ। ਇਨ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਕੋ ਚਾਰ ਦਿਹੂ ਘਨਾ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਪਾਂਚਮੇ ਦਿਨ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਤੇਰਾਂ, ਸੋਮਵਾਰ ਕੇ ਦਿਵਸ ਸੂਬਾ

ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹੁਕਮ ਸੇ ਨੀਹਾਂ ਮੇਂ ਚਿਨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦੀਆ।”^{੩੪} ਨੂਰੇ ਮਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਾਈ ਇਹ ਘਟਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ‘ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਮਰੇ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਦਾ ਸੁਰਜੀਤ ਹਨ। ਇਹ ਸਰਹੰਦ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਰਨਾ ਪਵੇਗਾ’। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਇਕ ਝਾੜੀ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।’^{੩੫} ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਚਿਹਾ ਸੁਦ ਕਿ ਦੂ ਬੱਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤਹ ਚਾਰ।

ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਂਦਾ ਸਤ ਪੇਚੀਦਹ ਮਾਰ।^{੩੬}

ਧਰਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪੱਤਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਮਾਰਗ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਮਾਰਗ ‘ਤੇ ਚੱਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ। ਦੀਨੇ ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਉਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਹੰਮ-ਹੰਮਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਰਾਮਾ ਤੇ ਤਿਲੋਕਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਅਸਾਂ ਤੀਜੇ ਦਿਹੂ ਚੌਧਰੀ ਬੁਧੀ ਚੰਦ ਕੇ ਗੈਲ ਲੈ ਕੇ ਦੁੰਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖਾਂ ਕੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ਸੀ।”^{੩੭} ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:

ਇਨ ਸਿਖਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪੈ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ।

ਚਾਰ ਮੂਏ ਤੋਂ ਕਿਆ ਹੂਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ।^{੩੮}

ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਆਗੂ ਥਾਪ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਸਮਾਣਾ ਅਤੇ ਸਢੌਰਾ

ਵਿਖੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਸ-ਜਿਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦਾ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਦਿਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਇਬਰਤਨਾਮੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਮਾਲ ਦੌਲਤ ਜਿਵੇਂ ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਈ ਹੀ ਬਣੇ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸੁਰਗਾਂ ਵਰਗੇ ਮਹੱਲ ਕਾਂਵਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣਨ। ਪੰਨ ਹੈ ਉਹ ਰੱਬ ਕਿ ਜਿਸ ਸੱਚੇ ਅਦਾਲਤੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਲ ਲੈ ਕੇ ਨਿਰਬਲ ਕੀਤੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦੋਖੀ ਸੱਪ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੱਛਰ ਖੁੰਘਾਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ (ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ) ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਕਿਹੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਅਨਿਆਈਂ (ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ) ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਸਾਦ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਬੀਜ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਾ ਬੀਜਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।”^{੩੯}

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਇੰਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕੀਰਤੀਮਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ’ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਬਰੀ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਦਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ

ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਲਲਕਾਰ ਦੇ ਪਦ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਫ਼ਾਸਲਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅੰਦਰ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ-ਬੰਦਗੀ, ਧਰਮ-ਪ੍ਰੇਮ, ਜੁਝਾਰੂ ਜਰਨੈਲ, ਸਿਦਕੀ-ਸਿੰਘ, ਅਣਖੀ ਯੋਧੇ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਾ-ਸੁਣਾ ਕੇ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਿੱਥੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜਬਰ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਡਟ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਥਿਲੀ ਸ਼ਰਨ ਗੁਪਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਜਿਸ ਕੁਲ ਜਾਤਿ ਦੇਸ਼ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਯੋਂ ਬਲਿਦਾਨ,

ਉਸ ਕਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕੁਛ ਭੀ ਹੋ ਪਰ ਭਵਿੱਸ਼ਜ ਹੈ ਮਹਾ ਮਹਾਨ।^{੪੦}

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

੧. ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ, ਸਫਾ ੧੩.
੨. ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੩੦.
੩. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸਫਾ ੯੨੦.
੪. ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਲਲਕਾਰਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸਫਾ ੨੦.
੫. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸਫਾ ੯੬੬.
੬. ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਅਧਿਆਇ ੮.੧੮.੩੧੫.
- ੭.-ਉਹੀ-, ਅਧਿਆਇ ੮.੩੧-੩੨੮.
੮. ਸ. ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਗਿੱਲ) (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਸਫਾ ੮੨੬.
੯. ਮੇਜਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਿਜ਼ਮ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰੋ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੪੨੯.
੧੦. ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੫੫-੫੬.
੧੧. ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੨, ਅਨੁਵਾਦਕ ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮੁਖ, ਸਫਾ ੭੩.

੧੨. ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ, ਸਫਾ ੧੨੪੧.

੧੩. ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਸਫਾ ੨੦੨.

੧੪. ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਅਧਿਆਇ ੧੨.੨੯.੪੯੮.

੧੫. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਸਫਾ ੧੦੧੩-੧੪.

੧੬. ਜੋਗੀ ਅਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ, ਗੰਜਿ ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ੯੪.

੧੭. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਦਸ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੧੩੦.

੧੮. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਪਾਦਕ, ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਸਫਾ ੯੫.

੧੯. ਗਿਆਨੀ ਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਧਾਮ, ਸਫਾ ੫੨;

ਦੁਇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਿਕੜੇ ਨਾਲਿ ਗਏ।

ਰਥ ਵਿਚਿ ਨਾਲਿ ਦਾਦੀ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ।

ਸੋ ਰਥ ਰੰਘੜਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿ ਆਇਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਰੰਘੜਾਂ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਰਥ ਸੀਰੰਦ ਪਕੜਿ ਪਠਾਇਆ।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਅਧਿਆਇ ੧੦.੫੫੭;

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਮੇਤ ਇਕ ਰੱਥ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਇੱਥੋਂ (ਸਹੇੜੀ ਪਿੰਡ) ਮੋਰਿੰਡੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੱਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਰੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ (ਗੁਜਰੀ) ਜੀ ਨੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਰੱਥ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਨਮ ਲੈਣਗੇ।

ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਨੱਥਮਲਪੁਰ ਵਾਲੇ), ਸਫਾ ੫੯.

੨੦. ਜੋਗੀ ਅਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ ਵਫਾ, ਬੰਦ ੭੨.

੨੧. ਸ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਦਸ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੧੩੨.

੨੨. ਇਹ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਜਿਹੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਬਾ

ਸਰਹਿੰਦ ਪਾਸ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਸੋਈਖਾਨੇ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਭੋਜਨ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਸਹਿਤ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗੜਵਾ ਭਰ ਕੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਹ ਦੁੱਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਦਾਹ-ਸੰਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਲੱਕੜੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪਰਵਾਰ ਸਹਿਤ ਕੋਹਲੂ ਵਿਚ ਪਿੜਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੧੪੬੦.
 ੨੩. ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਸਫਾ ੧੦੪.
 ੨੪. ਜੋਗੀ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖ਼ਾਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ ਵਫਾ, ਬੰਦ ੧੦੪.
 ੨੫. ਤੁਮਰੋ ਪਿਤਾ ਮਧਿ ਚਮਕੌਰ।
 ਮਾਰਿ ਲਯੋ ਗੜ ਮਧਿ ਤਿਤ ਠੌਰ।
 ਸੀਸ ਕਾਟ ਤਾਨ ਅਸ ਸਾਥਾ।
 ਦਿਲੀ ਗਯੋ ਸਾਹਿ ਕੇ ਹਾਥਾ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ, ਅਧਿਆਇ ੨੧.੨੬੪;

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਯੋ ਪਿਤਾ ਤੁਹਾਰਾ।
 ਗਵ ਚਮਕੌਰ ਘੇਰਿ ਗਹਿ ਮਾਰਾ॥੨੧॥
 ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰੁਤ ੬, ਅੰਸੂ ੫੧, ਸਫਾ ੫੯੫੦.
 ੨੬. ਪਵਨ ਰੂਪ ਹਮਰੋ ਬਰ ਬਾਪ।
 ਸਕਤ ਕੌਨ ਤਾ ਕੋ ਕਰ ਘਾਤ।
 ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ, ਅਧਿਆਇ ੨੧.੨੬੫;
 ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੋ ਪਿਤਾ ਹਮਾਰਾ।
 ਜਗ ਮਹਿ ਕੌਨ ਸਕਹਿ ਤਿਹ ਮਾਰਾ॥੨੪॥
 ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰੁਤ-੬, ਅੰਸੂ ੫੧, ਸਫਾ ੫੯੫੧.

੨੭. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਰੁਤ ੬, ਅੰਸੂ ੫੧, ਸਫਾ ੫੯੫੨.

੨੮. ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਭਾਗ ੨, ਅਨੁਵਾਦਕ ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮੁਖ, ਸਫਾ ੭੨.

੨੯. ਸ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਲਲਕਾਰਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸਫਾ ੯੩.

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੁਹੰਮਦ ਰਫੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ ਖੰਨਾ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਮੂਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਖਰੜਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

੩੦. ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਫੁੱਟ-ਨੋਟ, ਸਫਾ ੭੫.

੩੧. ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸੰਪਾਦਕ ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ, ਸਫਾ ੧੩੧.

੩੨. ਜਬ ਕਟਾਰ ਸੋਂ ਸੀਸ ਉਤਾਰੇ।

ਚਲਯੋ ਦੁਧ ਤਬ ਦੁਸ਼ਟ ਪੁਕਾਰੇ।

ਦੁਨਾ ਸਿੰਘ ਹੰਡੂਰੀਆ, ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸੁਤਨ ਕੀ, ਬੰਦ ੮੪;

ਦੋਉ ਸਿਸਨ ਕੇ ਸੀਸ ਉਤਾਰੀ।

ਦਏ ਕਾਟ ਉਨ ਅਧਮ ਗਵਾਰੀ।

ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਜੱਗੀ, ਅਧਿਆਇ ੨੧.੨੭੪;

ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਾਨ ਖੰਡੇ ਨਾਲਿ ਬੇਗ ਛੁਟ ਗਏ।

ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਰਨ ਮਾਰਦੇ ਭਏ।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਅਧਿਆਇ ੧੦.੫੮੧;

ਹੁਤੇ ਉਹਾਂ ਥੋ ਛੁਰਾ ਇਕ ਵਾਰੋ ਦੈ, ਗੋਡੇ ਹੇਠ ਕਰ ਜ਼ਿਬਹ ਡਾਰੋ।

ਤੜਫ ਤੜਫ ਗਈ ਜਿੰਦ ਉਡਾਇ, ਇਸ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਦੁਇ ਦਏ ਕਤਲਾਇ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ, ਸਫਾ ੧੦੪;

ਓੜਕ ਸੂਬੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸੁਨਾਈ।

ਮਾਰੋ ਗਰਦਨ ਇਨੈਂ ਇਥਾਂਈ।

ਸਾਸਲ ਬੇਗ ਅਰ ਬਾਛਲ ਬੇਗ।

ਉਭੈ ਜਲਾਦਨ ਖਿਚ ਕੈ ਤੇਗ।

ਤਿਸਤੀ ਠੌਰ ਖਰਿਓਂ ਕੇ ਸੀਸ।

ਤੁਰਤ ਉਤਾਰੇ ਦੁਸਰੈਂ ਗੀਸ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਫਾ ੩੦੦.

੩੩. ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨਾਮੇ ਇਕ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਕੁਝ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਫੜੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਦ ਨੱਠਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਰਬੰਸ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿਆਂ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਵਾਂ। ਇਹ ਸਿਦਕੀ ਪੁਰਖ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਹੁੰਚਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਦੁਲਾਰੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤਜ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਸਮਾਚਾਰ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਹ ਭਯਾਨਕ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਲੋਕ ਨੂੰ ਪਧਾਰ ਗਈ। ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਸਸਕਾਰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ, ਉਤਾਰਧ, ਦੂਜਾ ਅੱਧ, ਸਫਾ ੧੧੬. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨਗਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਜੋ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਦੁਖ ਨਾ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਇਆਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਖ਼ਿਰ ਚੌਧਰੀ ਅੱਤਾ ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਤਨੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸੇਠ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫਾ ੮੭੪.

੩੪. ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੬੩.

੩੫. ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਅਨੁਵਾਦਕ ਡਾ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੭੬.

੩੬. ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੋਥੀ ਤੀਜੀ, ਸਫਾ ੧੨੪੬.

੩੭. ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੰਪਾਦਕ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਸਫਾ ੧੮੩.

੩੮. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਦਸ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੧੩੪.

੩੯. ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਸਫਾ ੩੨.

੪੦. ਮੈਥਿਲੀ ਸ਼ਰਨ ਗੁਪਤ, ਗੁਰੂ ਕੁਲ, ਸਫਾ ੭੮.

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ

—ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਮਹਾਨ ਰੂਹਾਨੀ ਆਗੂ, ਬੀਰ ਸੈਨਾਪਤੀ ਅਤੇ ਧੁਰੰਤਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ ਉੱਥੇ ਮਹਾਨ ਬਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਿਰਗੁਣਵਾਦੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੂਠੇ ਢੰਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ, ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜਲੌਅ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ੧੯੯ ਬੰਦ ਅਤੇ ੨੨ ਛੰਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਛੰਦ ਬੀਰ ਰਸ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਚਾਚਰੀ, ਰੂਆਲ, ਭਗਵਤੀ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ, ਚਰਪਟ, ਮਧੁਭਾਰ, ਰਸਾਵਲ ਅਤੇ ਏਕ ਅਛਰੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਜੁਝਾਰੂ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਅਸਿਕੇਤੁ, ਅਸਿਧੁਜ, ਅਸਿਪਾਣ, ਸਸਤ੍ਰਪਾਣਿ ਆਦਿ। ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾ ਕੇ ਨਵਾਂ ਬਿੰਬ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸਕਾਰਾਤਮਿਕ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਨ ਉਭਾਰਿਆ ਹੈ। ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੇਖੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਸੱਤਾ ਅਥਵਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਯੋਧਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀਰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਵੀਰਤਾ ਵਾਲਾ। ਅਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਜਾਪ ਹੈ।^੨

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਰਮੌਰ (ਨਾਹਨ) ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ੧੬੮੫ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ‘ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਰਾਜਾ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹੇ। ‘ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੱਤ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਹਨ। ‘ਕਵੀ

ਦਰਬਾਰ ਅਸਥਾਨ' ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ੫੨ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਸਵੈਯੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਆਦਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਧੂਕਤੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੁੱਖ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾਈ-ਮਿਸ਼ਰਨ ਜੁਗਤ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਅਨੂਪਮ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੋਖੀ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।^੩ 'ਜਾਪੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਜਪ' ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਹੌਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ। ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀ ਹੈ। 'ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ' ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਬਾਣੀਆਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।

ਜਪੁ, ਜਾਪੁ, ਸਵੈਯੇ, ਚੌਪਈ, ਅਨੰਦ ਕੋ, ਪਾਠ ਸੌਂ ਪਾਹੁਲ ਤਿਆਰ ਕਰੀਜੈ।

ਪਾਂਚਓਂ ਚੁਲੇ ਮੁਖ ਪਾਵਹਿ ਸੁ ਯਾਜਕ ਏਤ ਹੀ ਨੇਤਰ ਕੇਸ ਪਵੀਜੈ॥੧੧੩॥^੪

ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਜੱਗੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸੁਚੱਜਾ ਅਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇਪਣ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।^੫ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਅਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ ਗਤਕੇ ਦੀ ਚਾਲ 'ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਮਰਕੱਸਾ^੬ ਕਰ ਕੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਗ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋ 'ਚਾਰ ਆਇਨਾ' ਧਾਤ ਦਾ ਜ਼ਰਾਬਕਤਰ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਪੇਟੀ 'ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਚਾਰ ਆਇਨਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਆਇਨਾ 'ਤੇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਛੰਦ ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, "ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦਿਆਂ ਯੁੱਗ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਜੁਝਾਰੂ ਅਤੇ ਮਰਿ ਮਕੰਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵੀ ਆਰੋਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ, ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ੇਧਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਸੱਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਿਤ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਰਵ ਧਰਮ-ਗ੍ਰਾਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਨ ਕਰ ਕੇ ਭਾਵਾਤਮਿਕ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਮਨੇਵ ਕਰ ਕੇ ਨਵ-ਸਿਰਜਿਤ ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸੰਤ

ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ।^੭

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਤਕਾ ਅਖਾੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਇਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਤਕੇ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਸਮੇਂ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦਾ ਪਾਠ ਉੱਚੀ ਸ਼੍ਰਵ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰੰਪਰਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਤਕੇ ਦੀ ‘ਭੋਗਪੁਰਾ’ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਸੈਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦਸ ਕੁ ਫੁੱਟ ਉੱਚੇ ਨਿੱਕੇ ਟਿੱਲੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪੱਧਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਗਤਕਾ ਖੇਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸਿੰਘ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਉੱਚੀ ਸ਼੍ਰਵ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਤ ਬਾਣੀ ਹੈ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ, ਸ਼ੈਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਦੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਅਨੂਪਮ ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੇ ਹਵਾਲੇ :

੧. ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ, -- ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਸਫਾ ੫੨, ਸਤੰਬਰ ੨੦੦੦, (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ) ਸਫਾ ੫੨੩

੨. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਸਫਾ: ੫੨੭

੩. ਡਾ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ (ਸੰ.) ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ

੪. ਸ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ (ਸੰ.)-- ਭਾਈ ਜੈਤ ਰਾਮ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

੫. ਡਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ, ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਸਫਾ: ੫੨੮

੬. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ

੭. ਪੂਰਵ ਅੰਕਤ, ਸਫਾ ੫੨੯

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਿਤੀ ੧ ਤੋਂ ੩੧ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੧੩ ਤਕ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੫੩੨੬ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਕਲਾ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਵਹਾਰ

—ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਵਹਾਰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਤਜਰਬੇ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾਵਾਦੀ ਰੁਚੀ ਅਧੀਨ ਜ਼ਬਰ, ਜ਼ੁਲਮ, ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਣਖ ਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਉਹ ਬਦੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਮੁਦਈ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਰਜਾ ਉੱਪਰ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹਿਤ ਆਪਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 'ਸ਼ਸਤਰ ਰੱਖਿਆ ਜਰਵਾਣੇ ਦੀ ਭੱਖਿਆ' ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਵ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਹਿੰਸਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀਆਨਾ ਪੇਸ਼ਾ ਸਿਰਫ ਕਸ਼ਤਰੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜਾਤ ਜਾਂ ਨਸਲ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਦਾ। ਏਥੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਭਾਈਵਾਲ ਹਨ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜੂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਪੰਥਕ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਇਜ਼ਕਾਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਉਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ

*ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮੋ: ੯੮੫੫੦-੫੭੨੬੪

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਮੇਲ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਅਮਨ ਤੇ ਜੰਗ ਦੋਵੇਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਵੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦਰ-ਕਿਨਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੁਗਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਅਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਸੈਨਿਕ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਨਿਕ ਉੱਪਰ ਸ਼ਸਤਰ ਹਮਲਾ ਕੋਈ ਗੈਰ-ਮਾਮੂਲੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਿਹੱਥੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲ-ਏ-ਆਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ, ਧਨ-ਮਾਲ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇ-ਪਤੀ ਕਦਾਚਿਤ ਵੀ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੈਨਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ :

ਦੋਹਰਾ-ਨਿੱਤ ਨਕੀਬ ਬੁਲਾਇ ਸੋ ਇਤ ਬਿਧ ਹੋਕਾ ਦੁਆਇ।

ਇਤਨੇ ਕਰੋ ਨਾ ਕੰਮ ਤੁਮ ਸੋ ਮੈਂ ਦਿਓਂ ਬਤਾਇ॥੩੨॥

ਚੌਪਈ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਨ ਜੋ ਗਹਿਣਾ ਹੋਈ, ਤਾਂਕੋ ਹਾਥ ਨ ਲਾਓ ਕੋਈ।

ਪੁਰਸ਼ ਪੁਸ਼ਾਕ ਔ ਸਿਰ ਕੀ ਪਾਗ, ਇਨ ਭੀ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨ ਲਾਗ॥੩੩॥

ਭਾਵ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਵਸਤਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਗੜੀ ਉਤਰਵਾ ਕੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਭੱਜੇ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਮੁਗਲ/ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਿਕਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੬੨ ਈ: ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆ ਪਰ ਜਿੱਤ ਵਜੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਏ। ਯੂਰਪੀਨ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿੱਟੀ-ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰਵਾਈ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਠਾਨ ਕੈਦੀ ਦਾ ਨਿਰਦੈਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਜੰਗੀ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ‘ਜੰਗ ਨਾਮੇ’ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ “ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੋਰਨਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮਰਦ ਨੂੰ (ਜੋ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖ ਦੇਵੇ) ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ

ਮਾਰਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਨੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਵਲਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਜਾਂ ਰੁਪਿਆ ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਵਾਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਬਾਂਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤ੍ਰੀਮਤ ਭਾਵੇਂ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੁੱਢੀ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰੀਮਤ। ਇਹ ਨਾ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੋਰ ਜਾਂ ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।” ਉਪਰੋਕਤ ਗਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕ ਉੱਚ-ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਰੋਹ ਜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਕਾ ਤੇ ਮੋਹਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਉਕਰੇ ਸ਼ਬਦ:-

“ਦੇਗੋ ਤੇਗੋ ਫਤਹਿ ਓ ਨੁਸਰਤਿ ਬੇ-ਦਿਰੰਗ

ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ”

ਸਿੱਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਿਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੱਥੋਂ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਠੱਠੇ-ਮਖੌਲ ਵਿਚ ਲੰਘਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੂਨ ੧੭੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਦ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਨੇ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸੀ ਕਿ:

ਜੋ ਪੱਕੇ ਥੇ ਸੋ ਰਹੇ, ਕਚੇ ਗਏ ਸੁ ਭਾਜ।

ਮਰੇ ਗਏ ਸਭ ਸੁਰਗ ਨੋ, ਜੀਏ ਕਰਯੋ ਤਿਨ ਰਾਜ॥੩੭॥

ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰਵਰੀ ੧੭੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਸਹਿਤ ਵਾਪਸ ਈਰਾਨ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਹਲਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕੌਣ ਹਨ? ਇਸ ਦਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜੋ

ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ-ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ:

ਪੂਛਯੋ ਨਾਦਰ ਨੇ ਖਾਨੂ ਆਇ, ਹਮ ਕੋ ਲੁੱਟਨਹਾਰ ਬਤਾਇ,
ਜਿਨ ਲੁਟ ਖਾਯੋ ਹਮਰੋ ਰਾਹੁ, ਮੁਲਕ ਉਸੈ ਕੀ ਉਡਾ ਦਯੋਂ ਸ੍ਵਾਹਿ॥੩॥
ਤਬ ਖਾਨੂ ਨੇ ਐਸ ਬਖਾਨੀ, ਮੁਲਕ ਉਸੈ ਕੋ ਨਾਂਹਿ ਨਿਸ਼ਾਨੀ।
ਖੜੇ ਸੋਵੈਂ ਔ ਚਲਤੇ ਖਾਂਹਿ, ਨਹਿੰ ਬੈਠੇ ਵੈ ਕਿਤੇ ਗਿਰਾਰਿ।
ਨੂਨ ਘਿਰਤ ਕੋ ਸ੍ਵਾਦ ਨ ਜਾਨੈਂ, ਹਮ ਦੁਖ ਦੇਵੈਂ ਵੈ ਸੁਖ ਮਾਨੈਂ॥
ਹਾਤ ਨ ਦਿਨ ਭਰ ਪੀਵੈਂ ਪਾਨੀ, ਸਯਾਲੇ ਰਖੈਂ ਨ ਅਗਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀ।
ਨਹਿੰ ਖਾਵੈਂ ਵੈ ਪੀਸਯੋ ਨਾਜ, ਲੜੈਂ ਬਹੁਤ ਵੇ ਕਰਕੇ ਭਾਜ।
ਏਕ ਹੋਇ ਤੋ ਸੌ ਸੌ ਲਰੈਂ, ਮਰਨੇ ਤੇ ਵੈ ਮੂਲ ਨ ਡਰੈਂ॥

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਰੰਭਿਆ ਸੀ। ਸਮਕਾਲੀ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸੌ ਘੋੜੇ, ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਵਾਰ ਤੇ ਸੱਠ ਤੋਪਚੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੱਗੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਢਾਲ-ਕਿਰਪਾਨ, ਤੀਰ-ਕਮਾਨ, ਨੇਜ਼ੇ, ਸਫਾਜੰਗ, ਸੰਜੋਅ, ਛੁਰੀ-ਕਟਾਰੀ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਹਥਿਆਰ ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਉੱਪਰ ਹੰਢਾਇਆ ਸੀ। ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਭੁੱਖ-ਝੋਰ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੰਗਲ-ਬੇਲਿਆਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਖੱਡਾਂ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਉਹ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਪਹਿਨੇ ਕੱਪੜਿਆਂ 'ਤੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਪਾਸ ਭੁੱਜੇ ਛੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁੜ ਦੀ ਕੁਝ ਮਾਤਰਾ ਤੇ ਦੋ ਖੇਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਬਿਸਤਰ ਮੀਂਹ ਤੇ ਸਰਦੀ ਦੇ ਬਚਾਉ ਤੋਂ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੁਸਤ-ਫੁਰਤ, ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਸਰਤ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਸ਼ਤੀ ਤੇ ਸੌਂਚੀ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੀਕੂੰ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਦਾ ਟਿੱਲਾ ਅਤੇ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਜਣਾ ਪੰਜਾਹ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਰਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਤੇ ਸ਼ਿਸਤ ਲਾਉਣ ਲਈ ਖਾਕ-ਤੋਦਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੱਖੇ ਕਰਨ ਲਈ ਦਲ ਦੇ ਵਿਚ ਘਾਤੂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦਲ ਲਈ ਲੰਗਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵੈਰੀ ਦੀ ਨਕਲੋ-ਹਰਕਤ ਉੱਪਰ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ

ਸੀ। ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਜਾਂ ਦਰੱਖਤ ਉੱਤੇ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਟਾਂਗੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਤੇਗ ਦੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਖਿਡਾਰੀ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬੁੱਕਦੇ ਸਨ। “ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਸਬ ਸਿੱਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖੇ। ਹੇ ਤਲਵਾਰੀਏ! ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਚਾਹ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਬਚਾ ਲਿਆਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਜਦ ਇਹ ਤੇਗ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੱਡਾ ਵੀ ਜਰਵਾਣਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਇਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨੇਜ਼ਾ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਾਂਜ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਨੇਜ਼ੇ ਦੀ ਅਣੀ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਲੀਰਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਕਮਾਨ ਦਾ ਚਿਲ੍ਹਾ ਚਾੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਤੀਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਚਿਲ੍ਹੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕੰਨ ਤੀਕ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਥਰ-ਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਬਰ (ਤੇਜ਼ ਗੰਡਾਸਾ) ਚਿਲ੍ਹਤ (ਕੁੜਤੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਲੋਹ-ਪੁਸ਼ਾਕ) ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੈਰੀ ਲਈ ਉਹ ਚਿਲ੍ਹਤ ਹੀ ਖੱਫਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕਾਰਗਰ ਤੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਮਜੰਗਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਅਫ਼ਗਾਨ ਬੜਾ ਖੋਫ਼ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਨੁਸਾਰ “ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਫੜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਬੁੱਕਦੇ ਤੇ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਚੀਰ ਘੱਤਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਲੁਕਮਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਬਥੇਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ, ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾਗੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।” ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਅਨੁਸਾਰ ਅਫ਼ਗਾਨ ਤਾਂ ਸ਼ਿਸਤ ਲਾਉਂਦੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਾਲ ਫੁੰਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੱਕਰ ਰਾਹੀਂ ਅਚੂਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਹਾਰਤ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਸਨ- ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰੁਨਾ ਦਲ। ੧੭੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੂੰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਪੰਜ

ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ:

੧. ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ
੨. ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ
੩. ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ
੪. ਚੌਥਾ ਜਥਾ ਦਸੋਧਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਬੁੱਢਾ
੫. ਪੰਜਵਾਂ ਜਥਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਰੰਗਰੇਟੇ ਸਿੰਘ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਥਾਪਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਥਾਨ-ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਿਬੇਕਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਲਛਮਣਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੌਲਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੇ ਸੰਤੋਖਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਥੇਦਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰੇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਧੌਂਸਾ/ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸੀ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ੧੨ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਸੀ ਮੱਤਭੇਦ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਬਿਹਤਰ ਤਾਲਮੇਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਮਿਸਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ ਸਨ ਪਰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਸਨ। ਜਥਿਆਂ ਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਸੌ ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਕ-ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ/ਤੁੰਮਦਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਜਥਿਆਂ/ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕ ਪਛਾਣ-ਹਿਤ ਆਪਣੇ ਬੈਰਕ (ਛੋਟਾ ਝੰਡਾ/ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ) ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਦੀਵਾਲੀ ਜਾਂ ਵੈਸਾਖੀ ਉੱਪਰ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਪਰ ਇਕੱਠ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸੈਨਿਕ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦਾ ਸੁਪਰੀਮ ਕਮਾਂਡਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੁਹਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਭਾਵ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਹਰਾਵਲ/ਹਰੌਲ ਦਸਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਟੱਬਰ-ਟੀਰ, ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ, ਨੌਕਰ-ਚਾਕਰ ਤੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚਲੇ ਭਾਰ-ਬਰਦਾਰੀ ਲਈ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਵਹੀਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਟੁੱਕੜੀ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਥਿਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜੰਗੀ-ਕਲਾ ਵਿਚ ਮੁਹਾਰਤ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੀ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੀਲਾ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਗਲਾਂ/

ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੈਨਿਕ ਵਸੀਲੇ ਬੜੇ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜੰਗੀ-ਕਲਾ, ਢਾਈ-ਫੱਟ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਬਾਰੇ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਸਯਾਨਨ ਨੇ ਜੋ ਬਾਤ ਸੁਨਾਈ, ਲੜਾਈ ਕੇ ਫੱਟ ਕਹੈਂ ਸੁ ਢਾਈ।

ਮਿਲਨ ਭਜਨ ਇਹ ਸਾਰ ਦੋਇ, ਲੜ ਮਰ ਮੁੱਕਣ ਆਧਾ ਸੋਇ॥੪੧॥

ਭਾਵ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ, ਲੜਨਾ ਤੇ ਮਾਰਨਾ, ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਪੂਰੀਆਂ ਦੋ ਜੰਗੀ-ਚਾਲਾਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਜੰਗੀ-ਚਾਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਾਰ-ਜਿੱਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਰ-ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵੀ ਦਿਖਾਏ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ। ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੋ ਚੋਣਵੇਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜਾਈ ਜਾਂ ਦੰਗਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਿੱਤ-ਹਾਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ ਭਜਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਕਲਮੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਭੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਫੌਜ ਨਠੇ ਨਹਿ ਗੈਲ ਦਬਯੋ॥ ਚਪੇ ਚੋਰ ਤੇ ਸਟ ਨਾ ਖੱਯੇ।

ਨਠੀ ਜਾਤ ਫੌਜ ਭੀ ਕਰਤ ਜੀਅ ਪੈ ਖੇਲ।

ਜਾਇ ਮਰੈ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਫਿਰ ਕਬ ਹੋਵੈ ਮੇਲ॥

ਅਚਾਨਕ ਤੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਜੰਗੀ ਕਾਲ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਹਮਲੇ ਦਾ ਵਕਤ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਜੰਗੀ ਚਾਲ ਤੇ ਮੌਸਮ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਚਿਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਸਿੱਖ ਉਸ ਉੱਪਰ ਝਪਟ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਤੋਂ-ਰਾਤ ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ ਵੀ ਮਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ੧੭੧੩ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸ਼ਮਸਖਾਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਘੇਰਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ:

ਤਉ ਰਾਤ ਕੋ ਕੀਨੀ ਧਾਈ॥ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਪਹੁੰਚਯੋ ਜਾਈ॥

ਅਚਾਣਚੱਕ ਤਿਸ ਪਰ ਜਾ ਪੜਾ॥ ਪਾਰ ਲੀਯੋ ਵਹ ਡੇਰੇ ਖੜਾ॥

ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੬੩ ਈ: ਵਿਚ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕਸੂਰ

ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਵਕਤ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਪਠਾਨ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭੋਰਿਆਂ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੁਸਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਨਕਲੇ-ਹਰਕਤ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਬਾਜੀਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਘੇਰਿਆ ਜਦ ਉਹ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੭੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜੈਨ ਖਾਨ ਜਦ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਾਲੀਆ ਉਗਰਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਚਕਮਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ੧੭੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਹਤਾਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਰਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੁਬਾਰਾ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਕਿ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਖਬਰ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ-ਕਲਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਜਿੱਚ ਤੇ ਬੇ-ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਸੈਨਿਕ ਥਕਾਵਟ ਕਾਰਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਵਰਗੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਡਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ੧੭੬੫ ਈ: ਵਿਚ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਉੱਪਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਝਪਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨੱਕ ਵਿਚ ਦਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਦਸਤੇ ਉਸ ਆਸ ਪਾਸ ਮੰਡਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਦ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਛਲਕ ਕਰ ਕੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਰਾਉਂਦੇ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਉਪਾਉ ਕਰਦਾ। ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਫਿਰ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਪਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਆ ਦੁਆਲੇ ਹੁੰਦੇ। ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦਰਮਿਆਨ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਤ ਦਿਨ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸੱਤੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਝਪਟਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਅਫਗਾਨ ਹੌਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪਿਛਾਂਹ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ-ਕਲਾ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਸੀ। ਜਦ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਿਕ ਟੁੱਕੜੀ ਮੁੱਖ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਪੰਜ-ਛੇ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿਥ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਦੋ ਤਰਫਾਂ ਨੂੰ ਖੱਬੇ-ਸੱਜੇ ਖਿੰਡ ਕੇ ਤੇ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਪਲਟ ਵਾਰ ਕਰ

ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾਗ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਤੋੜੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ (ਭੰਗੂ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ-ਕਲਾ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਖਾਇਆ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਨੱਸ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਜ ਨ ਸਮਝੋ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਪਠਾਨ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਵੇਖੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਫਾਹੀ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੀਂ। ਇਹ ਢੰਗ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਰੀ ਤਕੜਾ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।”

ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਬੜੇ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖੜਕੇ-ਦੜਕੇ ਦੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਸੂਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਨਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਨਾ ਕੋਈ ਧੋਸੇ ਉੱਤੇ ਚੋਟ ਮਾਰੀ। ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ, ਦੋ-ਦੋ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੜ ਗਏ। ਕਈ ਸੌਦਾ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਉੱਤਰੇ ਤੇ ਕਈ ਚੌਕਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਖ਼ਬਰ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਚੁਪ-ਚੁਪੀਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ੧੮ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਹੋਏ ਘੋਲ ਦੀ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖੀ ਸਪਿਰਟ-ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ 'ਤੇ ਸੀ। ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਸੀਮਤ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਓਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਯੁੱਧ-ਕਲਾ ਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਸਦਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਗਲ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਅਟਕ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਜਮੁਨਾ ਤਕ ਖੁਦ-ਮੁਖਤਾਰ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ■

ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ

—ਸ.ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਉੱਥੇ ਉਹ ਇਕ ਮਰਯਾਦਾ ਤਹਿਤ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਵੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਐਲਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਜੁਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਯੁੱਧ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

੧.ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੧ ਈ:) ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨਾ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਸਤਰ ਚੁੱਕਣੇ ਪਏ। ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਘਬਰਾ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਰਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦੇਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ੧੭੦੧ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੂਰਨ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ

*E੪/੧੭੧੫ ਗਲੀ ਨੰ:੭ ਜਵਾਹਰ ਨਗਰ, ਛੇਹਰਟਾ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ. ੯੮੫੫੮-੦੪੩੫੨

ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੱਗਭਗ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਨਿਰਮੋਹ ਨਾਮੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

੨. ਨਿਰਮੋਹ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੨ ਈ):- ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿਰਮੋਹ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਝੜਪਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰਮੋਹ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ੧੭੦੨ ਈ: ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੀ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਹਿਤ ਨਿਰਮੋਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬਸੋਲੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਾਵਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ੩-੪ ਘੰਟੇ ਤਕ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜੇਤੂ ਹੋਏ।

੩. ਬਸੋਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੨ ਈ):- ਸਤਲੁਜ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਸੋਲੀ ਵਿਖੇ ਚਲੇ ਗਏ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਸੋਲੀ ਵੱਲ ਸੈਨਾ ਭੇਜੀ ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਭੀਮ ਚੰਦ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪ ਸਮਝੀ। ਇਹ ਸੰਧੀ ੧੭੦੨ ਈ: ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਆ ਗਏ।

੪. ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੪ ਈ):- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ-

ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰੰਤੂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਭੀਮ ਚੰਦ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਝੱਟ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਹਮਲਾਵਾਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੌਹਾਂ ਪਾਸਿਉਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਰੋਕ ਲਏ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਰਸਦ ਦੀ ਥੁੜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਜਿਆਦਾ ਸਮੇਂ ਤਕ ਯੁੱਧ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਿੱਖ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ। ਜਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖ ਭੁੱਖ-ਤ੍ਰੇਹ ਨਾਲ ਤੜਫਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਇਕ ਠੰਡੀ ਹਨੇਰੀ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਦੀ ਰਾਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ੧੫੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ।

੫. ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੀ ਲੜਾਈ: ਜਿਉਂ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ੫੦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਨਾਮੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਸੈਨਿਕਾਂ ਸਹਿਤ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੈਨਾ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰੰਤੂ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ੫੦ ਸਿੱਖ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

੬. ਸਰਸਾ ਦੀ ਲੜਾਈ:- ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਚਾਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੈਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਜੀਵਨ

ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਜੈਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਲਿਆਇਆ ਸੀ) ਨੂੰ ੧੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਸਹਿਤ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ੧੦੦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਘੋੜਿਆਂ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪਏ। ਇਸ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਬੜਾ ਹੀ ਅਨਮੋਲ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਵੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੜ ਗਿਆ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਜੀਅ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ।

੨. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ:- ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਮੱਚ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੜ ਗਏ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸਹੇੜੀ ਨਾਮੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੌਕਰ ਗੰਗੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਰਿੰਡਾ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਨਿਰਦੈਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਊਂਦਿਆਂ ਹੀ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ।

੮. ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੪ ਈ) :- ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਠਹਿਰੇ ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ।

ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ੪੦ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਭੁਤ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲੜੀਫ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨਾਹਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੈਨਾ ਨਾਇਕ ਖਵਾਜਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ”। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ

ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਤੁਲ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਪਿਆਰੇ ਵੀ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਤ ੪੦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੁਗਲ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ। ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਦੋ ਸਿੱਖ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

੯. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਛੀਵਾੜਾ ਵਿਖੇ:- ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ। ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਮੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਮਸੰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਬੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਦੇ ਪਠਾਨ ਭਰਾ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸੂਹੀਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਉੱਧਰ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਨਬੀ ਖਾਂ ਤੇ ਗਨੀ ਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਦੇ ਨੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਸੂਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਪਠਾਨ ਭਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਆਲਮਗੀਰ ਨਾਮੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਏ। ਆਲਮਗੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਘੋੜਾ ਭੇਂਟ ਕੀਤਾ।

੧੦. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' :- ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਠਹਿਰੇ। ਦੀਨਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਨਾਮ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' (ਅਰਥਾਤ ਵਿਜੈ ਪੱਤਰ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉੱਪਰ ਵਚਨ ਤੋੜਨ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ

ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਨਿਆ ਪੂਰਨ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਸ਼ਸਤਰ ਚੁੱਕਣੇ ਉੱਚਿਤ ਦੱਸੇ। ਇਹ ਪੱਤਰ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਦੀਨਾ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਾਚਾਰ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੈਨਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਖਿਦਰਾਣਾ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਉੱਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੈਰੀਆਂ ਲਈ ਇੱਥੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਯੁੱਧ ਲੜਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ।

੧੧. ਖਿਦਰਾਣਾ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੦੫ ਈ) : - ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਖਿਦਰਾਣਾ ਦੀ ਢਾਬ ਨਾਮੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਇੱਥੇ ਕਾਫੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਉਹ ੪੦ ਸਿੱਖ ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ 'ਬੇਦਾਵਾ' ਲਿਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆ ਪਹੁੰਚੇ।

ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ੧੦੦੦੦ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੈਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੇਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆ ੨੦੦੦ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸੀ। ਖਿਦਰਾਣਾ ਵਿਖੇ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਦੁੱਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਮੁਗਲਾਂ ਲਈ ਅਧਿਕ ਸਮੇਂ ਤਕ ਲੜਨਾ ਕਠਿਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਉੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕੋ ਤਲਾਅ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਅੰਤ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸਾਰੇ ੪੦ ਸਿੱਖ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਅਖੀਰਲੇ ਸਾਹ ਗਿਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ੪੦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਚਾਲ੍ਹੀ ਮੁਕਤੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਖਿਦਰਾਣਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪੈ ਗਿਆ। ■

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

—ਸ.ਅਜੀਤਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ, ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਰਾਜ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਚਰਿਤ੍ਰਹੀਣਤਾ, ਆਪਸੀ ਫੁੱਟ ਅਤੇ ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਕਾਰਨ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਸ਼ਕਾਂ, ਕਦੇ ਹੂਨਾਂ ਦਾ, ਕਦੇ ਗੋਰੀਆਂ ਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀਆਂ ਦਾ, ਕਦੇ ਖਿਲਜੀਆਂ ਤੇ ਤੁਗਲਕਾਂ ਦਾ, ਕਦੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਦਾ, ਕਦੇ ਲੋਧੀਆਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ, ਪੁਰਤਗੇਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਸ਼ਕੀਆਂ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਲੰਬੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬੀਰਤਾ, ਅਣਖ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਸਿਥਲ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਹੁਰਮਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਪੂਜਣਯੋਗ ਭਾਰਤੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਭਗਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ, ਫੌੜ, ਠੁੱਡੇ ਮਾਰ ਕੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਬੈਲ-ਗੱਡੀਆਂ, ਖੱਚਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਦ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਟਕੇ-ਟਕੇ 'ਤੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੁਸਕ ਸਕਣ ਦੀ ਵੀ ਜੁਰਅਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗ਼ੈਰਤਹੀਣ ਤੇ ਜ਼ਿੱਲਤ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕੁ ਇਸ਼ਾਰਾ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਰੀਅਤ ਮੁਤਾਬਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ “ਹਿੰਦੂ ਬਿਲਕੁਲ ਮਿੱਟੀ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਪਾਸੋਂ ਚਾਂਦੀ ਮੰਗਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਸੋਨਾ ਉਗਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਅੰਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।” ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

*ਸਟੋਰ ਕੀਪਰ, ਪੰਥ ਰਤਨ ਜਥੇ:ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ (ਪਟਿਆਲਾ) ਮੋ. ੯੮੭੮੬-੦੪੫੧੮

ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:- ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਤਕ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਐਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਤਕ ਉਠਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕਾਜ਼ੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੱਲੋਂ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੂਤਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ੧੪੬੯ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੦੮ ਈ: ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਤਾਕਤਾਂ ਅਖੌਤੀ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਸਨ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਝੂਠ, ਪਾਪ, ਬੇਇਮਾਨੀ, ਠੱਗੀ, ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਉਚ-ਨੀਚ (ਗੁਲਾਮੀ) ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਤਾਂ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ।

ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ: ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ੧੫੨੬ ਤਕ ਪੂਰੇ ੮੧੫ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਖੁਨੀ ਹਮਲੇ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੫੨੮ ਈ: ਵਿਚ ਵਕਤ ਦੇ ਮੀਰ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਆਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਬੁੱਢਲਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕਹਿ ਕੇ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣੀ ਪਈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਛਾਏ ਹੋਏ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਡਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਦੀ ਜੋਤੀ ਪ੍ਰਜਵੱਲਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਬਰ ਵੇਲੇ ਅਣਖੀਲੇ ਰਾਜਪੂਤ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਡੋਲੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਬਲ, ਗਜ਼ਨੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰ-ਏ-ਆਮ ਟਕੇ-ਟਕੇ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। (ਇਕ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਬੱਤੀ ਟਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰੁਪਏ ਦੀਆਂ ੩੨ ਇਸਤਰੀਆਂ) ਇਸ ਜ਼ਿੱਲਤ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਫਸੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਝੰਜੋੜਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਸੇ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ॥

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਥੀ ਜਾਇ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ

ਸਵੈਮਾਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੱਕ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮੂਲਕ ਅਸੂਲ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ, ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਰਕਵਾਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਮੇਲ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਰੂਹਾਨੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖੇਤਰ ਵੀ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) ਨੂੰ ਵੀ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜੋ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਲਿਤਾਤਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਮਸਕੀਨਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ ਚਲਾਈ।

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਣੇ।

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੯)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਜਨਮ ਅੱਤ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਹੀ ਕਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਰਾਜ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ “ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ॥ ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ॥” ੧੯ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ॥’ ਰਾਹੀਂ ਗੁਣੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਖੰਡ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ।

ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੈਕਾਲਿਫ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਨ।

—ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ . . .॥

(ਪੰਨਾ ੯੭)

-ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ

ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਿਕ ਕਸਰਤ ਅਤੇ ਘੋਲ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਰਸਮ ਰਾਹੀਂ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਖੰਡੀਆਂ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਸੀ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਮੌਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਦੋਂ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ 'ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜਜ਼ੀਆ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਜਜ਼ੀਆ ਜੋ ਹਰ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੱਸਦਿਆਂ ਜਜ਼ੀਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਜ਼ੀਆ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਯਾਤਰੀ ਜਜ਼ੀਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਗੋਡੇ ਨਹੀਂ ਟੇਕੇ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਰੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਮਸੰਦ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮਾਜ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਰੇਕ ਜਾਤੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅਤੇ ਇਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਰਜਾ ਰਾਹੀਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦਾ

ਥੰਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਰਬ ਪੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੋਰ-ਡਾਕੂਆਂ ਅਤੇ ਧਾੜਵੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਾਰੂ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਾਬਰ ਹਕੂਮਤ ਅੱਗੇ ਨਾ ਝੁਕਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋਲ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜੰਗਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਆਪਣਾ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਉਹ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਲੜ ਕੇ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ “ਬਾਤਿਨ ਫਕੀਰੀ, ਜਾਹਰਾ ਮੀਰੀ, ਸ਼ਸਤਰ ਗਰੀਬ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਜਰਵਾਨੇ ਕੀ ਭਖਿਆ” ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਚਲਦਾ...

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਰਾਜਸਿੰਘਪੁਰ ਮੰਡੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਨਗਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ) ਵਿਖੇ ੧੪ ਤੋਂ ੧੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੩ ਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਢਾਡੀ ਅਤੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਮਿਤੀ ੧੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੭੫ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ

—ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਜਿਵੇਂ ਦੀਵਾਨ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਵਿਚ, ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੇ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ-ਅਸਥਾਨ ਉਨੇ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਜਲੰਧਰ-ਦੁਆਬੇ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਆਬੇ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਮਲੀ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਤੇ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਹੈਨਰੀ ਹਾਰਡਿੰਗ ਵੱਲੋਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਬੇਦੀ) ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਬਹੁਤ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਗ੍ਰਿਫਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਵਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੰਤ-ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਡਿਗੂੰ-ਡਿਗੂੰ ਕਰਦੀ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਇਕ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚੋਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇੰਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨੇ ਨੇੜੇ ੭੮ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ

* ਕੋਈ ਨੰ: ੧੨੮੮, ਸੈਕਟਰ-੧੫ ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਮੋ: ੯੪੧੭੧-੪੫੪੪੫

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਨੁਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਜਾਗੀਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਸਨ।

੧੮੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ-ਦਾਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਵਪੂਰਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਬਿਖਰਾਵ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ :- ੧੮੪੬ ਈ: ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਬਲਵਾਨ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਘਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚ ੧੨ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਨੂਰਪੁਰ, ਗੁੱਨਾਚੌਰ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਸਰਾਏ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਜਦ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਕੋਲ ਉਸ ਦਾ ਉਚੇਚਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਊਨੇ ਦਾ ਰਈਸ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵੱਸੋਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਹਥਿਆਰੇ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਸੀ।

ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਟੱਕਰ ਅਰੁਕ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਤੋਪਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਵੀਲਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਠਾਣ ਰਜਮੈਂਟ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਧਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਵੀਲਰ ਨੇ ਬਹੁਤੇ ਮੁਖੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ

ਤਾਮੀਲ ਕਰਾ ਕੇ ਇਕ ਰਾਤ ਦੱਖਣੀ ਸਰਾਏ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਤੋਪਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਉਂ ਉਸ ਨੇ ਵ੍ਹੀਲਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਵ੍ਹੀਲਰ ਦੱਖਣੀ ਸਰਾਏ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਢਾਹੁੰਦਾ, ਤੋਪਾਂ ਉਨੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਨਕੋਦਰ ਦੇ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੁਆਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਦੱਖਣੀ ਸਰਾਏ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਗੀ ਮਸੂਲ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜੀ ਸਰਾਏ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਠਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵ੍ਹੀਲਰ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਦਾ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪੱਕਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਨਰਮੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੇਜਰ ਵ੍ਹੀਲਰ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਛਿੱਥਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ 'ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਰਾਏ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਦਸਤਾ ਹਟਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।' ਲਾਰੰਸ ਦੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਥਿਆਰ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਕੋਈ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੇਖ਼ਬਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪਰੰਤੂ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਫੈਲਾਏ ਹੋਏ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ੧੦ ਮਈ ੧੮੪੬ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਨੇਹੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਤੋਪਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ੨੬ ਮਈ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਅਦਬ, ਪਰ ਟਕੇ ਵਰਗਾ ਜੁਆਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਦੋ-ਟੁੱਕ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਾਹ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ-ਮੋਟੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਤ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਪਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾ ਮਿਲੀ

ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਉਧਰ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਬਾਬਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਤੋਂ ਯਰਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋਣੀ:- ਜਦ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, “ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੱਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਦਲਾਲੂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ੩੧,੨੧੨ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਕ ਬਲਵਾਨ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਾ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਰਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਿੱਟਰੇ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਦੁਰਾਡੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਹੁਣ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਜਾਏ ਤੇ ਜੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਉਹ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਟੋਲੀ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲੁਕੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੋਸ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਚੀਫ਼ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਘਟਾ ਕੇ ੧੨,੦੦੦ ਰੁਪਏ ਦੀ ਤੁੱਛ ਰਕਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹਿਕਾਰਤ ਨਾਲ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ।

ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਘਟਾਈ ਹੋਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ

ਸਿੰਘ ਦਿਲੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ੧੮੪੮ ਈ: ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜੇ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਜਮੈਂਟਾਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨੂਰਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰੱਖਿਅਕ ਸੈਨਾ ਘਟਾ ਕੇ ਤਿੰਨ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਸਫੀਰ ਭੇਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ, ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉੱਘੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਸ. ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਮ ਘੋਲ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮੇ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਉੱਘੇ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਿਉਂ ਜੁ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉੱਘੇ ਆਦਮੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਰਾਬਰਟ ਕਸਟ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਹਰਿਦੁਆਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਪਰੰਤੂ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਤੋਂ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਇਕ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੋੜ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਕੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਦੂਜਾ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾ ਸਕੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਗਵਰਨਰ, ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਭੇਜਿਆ। ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਕੈਪਟਨ ਜੇਮਜ਼ ਐਬਟ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਭੇਜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ,

ਲਿਖਿਆ, “ਬੜੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਗਾਈਡ ਦਾ ਬੜੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਛਰਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੋਢੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਭੇਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਜ਼ਮ (ਗਵਰਨਰ) ਇਹ ਪਖੰਡ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਜਾਰੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਞੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੂਲ ਰਾਜ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹੀ ਯੋਗ ਮੌਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਐੱਫ ਕਰੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ “ਮੇਰੇ ਕੰਨੀ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਤ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸਤਾਵਕ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਿੱਧੜ ਜਿਹੇ ਤੇ ਅਨਘੜ ਆਦਿ-ਵਾਸੀ ਹਨ, ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਇਹ ਯੋਗ ਮੌਕਾ ਹੈ।” ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਰਾਬਰਟ ਕਸਟ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਅੰਬ ਤੇ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਦੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਗ਼ੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਆਦਮੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਜੰਗੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਮੌਕਾ ਢੂੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿੱਤਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨੂਰਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਜੰਮੂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਾਹਨ ਲਾਰੰਸ ਨੇ ਜਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ੀ ਗਰਦਾਨਦਿਆਂ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ

ਨੂੰ ਝਨਾਉਂ ਪਾਰ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵੱਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਜਸਵਾਨ ਤੇ ਦਾਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰੋਪੜ ਤਕ ਜਸਵਾਨ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਕਟੋਚ ਰਾਜਾ ਵੀ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਅੰਭੇਮਨਪੁਰ ਦੇ ਗਵਾਂਢੀ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਸਵਾਨ ਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੁਮਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਪਰ ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ।

ਦੂਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ:- ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਮਿਲਣਾ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਛਟਪਟਾਈ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬਾਰਕਜ਼ਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਮੀਰ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ, ਸਰਦਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦਧਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਠਜੋੜ ਕਰ ਲਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਗਵਰਨਰ, ਇਮਾਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੁੜ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਈਅਤ ਤੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਮਾਣ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਇਧਰ ਕੂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਰਦਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਧਾਰੀ ਨੇ ਵੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ, ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਰਹਿਣਗੇ।” ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਲੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, “ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣੀ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹ ਅਪੀਲ ਕਰਨੀ ਯੋਗ ਸਮਝੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਸ਼ੁੱਭ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਰੁਚੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲੀ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਲਓਗੇ। ਜੇ ਭਲਾ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਰਦਾਰ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਹੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ, ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।” ਪਰੰਤੂ ਇਮਾਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਅਪੀਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਐਫ ਕਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਚੇਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਜਾਏ। ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਆਗੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਅਧੀਨਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ।

ਜਦ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿੱਤੇ। ਪਰੰਤੂ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਗੀ ਮੁਖੀਆਂ ਵਾਂਙ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਉਨੇ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਸੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਇਹ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦੇਣ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ੧੮੬੩ ਈ: ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ■

ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਢੁੰਡੀਕੇ

—ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੈ ਢੁੰਡੀਕੇ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੮੯੫ ਈ: ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਚੜਦੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਇਹ ਫੌਜ ਦੀ ੩੬ ਨੰਬਰ ਸਿੱਖ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਈ। ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਗ਼ਦਰੀ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਸੁਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਗ਼ਦਰ ਦੀ ਗੂੰਜ' ਵੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਲੂਣ ਸੁੱਟਿਆ।

ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਨ ੧੯੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਆਏ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਢੁੰਡੀਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾਈ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ੬ ਜੂਨ, ੧੯੧੫ ਈ: ਤਕ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਲਟਨ ਜੇਹਲਮ ਵਿਚ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੨ ਜੂਨ, ੧੯੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ਨੇੜੇ ਸੁਏ 'ਤੇ ਹੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਅਸਲੇ-ਖਾਨੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਪਸ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਨਾ ਗਏ ਅਤੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਆਪ ੧੧ ਜੂਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕਪੂਰਥਲੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਛਿਪਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ੧੨ ਜੂਨ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸੇ ਰਾਤ ੧੧-੧੨ ਜੂਨ ਨੂੰ ਵੱਲੇ ਦੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਗ਼ਦਰੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚੌਕਸ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਆਪ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਕਾਫੀ

*ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ

ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੨ ਜੂਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਗ਼ਦਰੀ ਭਾਈ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੱਲੇ ਵਾਲੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਥੋਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਪੱਟੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਪਿੰਡ ਢੁੰਡੀਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ੨੬ ਜੂਨ, ੧੯੧੫ ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਪਲਟਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਝ ਮੁਖਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਅਗਸਤ ੧੯੧੫ ਈ: ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ 'ਤੇ ਕੇਸ ਚਲਾ ਕੇ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲਾਹੌਰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕੇਸ ਵਿਚ ਉਮਰ ਕੈਦ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਜੱਜਾਂ ਨੇ “ਢੁੰਡੀਕੇ ਜਥੇ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਆਪ 'ਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਹੱਥਕੜੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੇ “ਹੋਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਲੈ”। ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਟਾਟ-ਵਰਦੀ ਦੀ ਹੋਰ ਸਜ਼ਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ 'ਤੇ ਵੀ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈ ਜਿਹੜਾ ਲਾਉਣਾ ਹੈ”। ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਖੜੀ ਬੇੜੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਕੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਜੇ ਸਜ਼ਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਉਹ ਲਾ ਲੈ”। ਜੇਲ੍ਹ ਅਫਸਰ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਬੈਂਤ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ੧੭ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਾਗ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ੧੮ ਫੁੱਟ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਭੱਜ ਨਿਕਲੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫੜੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ੧੯੨੩ ਈ: ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਏ। ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ੧੫ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੭ ਈ: ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਨ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਵੀ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਹੰਡਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਸੰਨ ੧੯੬੦ ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਪਾਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਕੱਟੀ। ਆਪ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਰਹੇ।

ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੩ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋ

- ਜਥੇ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰਣੈ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ ਸਫਾ ੫੦੯ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੋਟ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਪਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋੜਾ ਅਤੇ ਔਂਕੜ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀਰਘ ਤੇ ਦੂਜੀ ਲਘੂ ਅਵਾਜ਼ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਛੰਦ ਦੇ ਤੋਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸਫਾ ੫੯ ‘ਤੇ ਪ. ਤੁਲਾਇਸੀ- ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਤੁਕ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਲਘੂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ (ਛੋਟੀ ਜਾਂ ਲੰਮੀ) ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਦੀਆਂ ਛੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸੱਤ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਤੁ’ ਨੂੰ ‘ਤੋ’ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸੰਬਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੋਥੀ ਦੂਜੀ ਸਫਾ ੫੫੬ ‘ਤੇ ਨਿਰੁਕਤ ਤੁਲਾਇਸੀ- ਤੁਲਾਏਗਾ ਇਥੇ ਤੱਤੇ ਨੂੰ ਔਂਕੜ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋੜਾ ਬੀ। ਛੰਦ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ੨੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਹੋੜੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਂਵ ਪਦ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੩+੧੦=੨੩$, $੧੩+੧੧=੨੪$ ਤੇ $੧੩+੧੧=੨੪$ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਹੋੜੇ ਨਾਲ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇੱਥੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਤੁਲਾਇਸੀ’ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤੋਲ, ਤੋਲਉ, ਤੋਲਸੀ, ਤੋਲਹਿ, ਤੋਲਣਹਾਰਾ, ਤੋਲੀਐ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੋੜੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਨੋਟ: ਜੇਕਰ ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਸ਼ਬਦ ਤੁਲਾਇਸੀ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ $੧੪+੧੦=੨੪$ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

*ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੋ: ੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧

੩੦. ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਵੈ ਤੋਲੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਤੋਲਾਵੈ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਤੋਲਾਵੈ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਤੁਲਾਵੈ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੬+੧੬=੩੨$ ਹੈ।

੩੧. ਮਨੁ ਲੋਚੈ ਹਰਿ ਮਿਲਣ ਕਉ ਕਿਉ ਦਰਸਨੁ ਪਾਈਆ ॥

ਮੈ ਲਖ ਵਿਤਤੇ ਸਾਹਿਬਾ ਜੇ ਬਿੰਦ ਬੋਲਾਈਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੯੮)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਬੋਲਾਈਆ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਬੋਲਾਈਆ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਬੁਲਾਈਆਂ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੩+੧੨=੨੫$ ਤੇ $੧੩+੧੨=੨੫$ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ।

੩੨. ਕਿਆ ਹਮ ਕਥਹ ਕਿਛੁ ਕਥਿ ਨਹੀ ਜਾਣਹ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬੁਲਾਨ ॥

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੀ ਧੂਰਿ ਇਕ ਮਾਂਗਉ ਜਨ ਨਾਨਕ ਪਇਓ ਸਰਾਨ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੦੩)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਬੁਲਾਨ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਬੋਲਾਨ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਬੁਲਾਨ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੯+੧੩=੩੨$ ਤੇ $੧੯+੧੪=੩੨$ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਫਾ ੨੪੬ ‘ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ “.. ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬੁਲਾਨ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੦੩) ਏਥੇ ਭੀ ‘ਬੁਲਾਨ’ ਪਦ ਦੇ ਬੱਬੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਹੋੜਾ ਨਾਲੇ ਔਂਕੜ ਦੋਈ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਏਸੇ ਪਰਕਾਰ ਕਈ ਪਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋਈ ਲਗਾ ਔਂਕੜ ਤੇ ਹੋੜਾ ਲਗੇ ਹੋਏ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਛਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਨ।” ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਤੇ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਸਤੀ ਹੋ ਗੁਜਰੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ‘ਬੁਲਾਨ’ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਛਾਪੇ ਅਤੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਕਾਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਔਂਕੜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ੨੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮਾਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

੩੩. ਨਾ ਕਿਛੁ ਆਸਾ ਹਥਿ ਹੈ ਕੇਉ ਨਿਰਾਸਾ ਹੋਇ ॥

ਕਿਆ ਕਰੇ ਏਹ ਬਪੁੜੀ ਜਾਂ ਭੁਲਾਏ ਸੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੬)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਭੁਲਾਏ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਭੋਲਾਏ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਭੁਲਾਏ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ

ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੨+੧੧=੨੩$ $੧੩+੧੦=੨੩$ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸ਼ਬਦ ‘ਕੇਉ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਕਿਉ’ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ, ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਕਿਉ’ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਹਾਰੀ ਨੂੰ ਲਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੩੪. ਕੋਟਿ ਤਪੀਸਰ ਤਪ ਹੀ ਕਰਤੇ ॥

ਕੋਟਿ ਮੁਨੀਸਰ ਮੁਨਿ ਮਹਿ ਰਹਤੇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੫੬)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਮੁਨਿ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਮੋਨਿ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਮੁਨਿ’ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ ੧੬-੧੬ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ ਵਿਚ ਪੋਥੀ ਨੌਵੀਂ ਦੇ ਸਫਾ ੯੧ ‘ਤੇ ‘ਮੁਨਿ’ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ‘ਮੋਨਿ’ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪੋਥੀ ਅਠਵੀਂ ਪੰਨਾ ੪੧੨ ਤੇ ‘ਮੁਨਿ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ‘ਮੁਨਿ’ ਕਰਦੇ ਹਨ।

੩੫. ਕਬੀਰ ਮਾਟੀ ਕੇ ਹਮ ਪੂਤਰੇ ਮਾਨਸੁ ਰਾਖਿਉ ਨਾਉ ॥

ਚਾਰਿ ਦਿਵਸ ਕੇ ਪਾਹੁਨੇ ਬਡ ਬਡ ਰੂਧਹਿ ਠਾਉ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਰਾਖਿਉ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਰਾਖਿਓ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਰਾਖਿਉ’ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੩+੧੧=੨੪$ ਤੇ $੧੩+੧੨=੨੫$ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਗਿਆਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਕਬੀਰ) ਪਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤੋਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

੩੬. ਉਨ੍ ਕੈ ਬਸਿ ਆਇਓ ਭਗਤਿ ਬਛਲੁ ਜਿਨਿ ਰਾਖੀ ਆਨ ਸੰਤਾਨੀ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਸਭ ਚੁਕੀ ਕਾਣਿ ਲੋਕਾਨੀ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੧੦)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਲੋਕਾਨੀ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਲੋਕਾਨੀ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਲੁਕਾਨੀ’ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੮+੧੪=੩੨$ ਤੇ $੧੭+੧੫=੩੨$ ਹੈ।

੩੭. ਚਉਥਾ ਪਹਰੁ ਭਇਆ ਦਉਤੁ ਬਿਹਾਗੈ ਰਾਮ ॥

ਤਿਨ ਘਰੁ ਰਾਖਿਅਤਾ ਜੋ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗੈ ਰਾਮ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੧੦)

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਜੋ’ ਦੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਜੋ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਜੁ’ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਤੋਲ $੧੧+੧੦=੨੧$ ਤੇ $੧੧+੧੦=੨੧$ ਹੈ।

੩੮. ਨਾਮਾ ਛੀਬਾ ਕਬੀਰੁ ਜੋਲਾਹਾ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬੇਤੇ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣਹਿ ਹਉਮੈ ਜਾਤਿ ਗਵਾਈ ॥

ਸੁਰਿ ਨਰ ਤਿਨ ਕੀ ਬਾਣੀ ਗਾਵਹਿ ਕੋਇ ਨ ਮੇਟੈ ਭਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ ੬੭)

ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ : ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ‘ਜੋਲਾਹਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਜੋਲਾਹਾ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਜੁਲਾਹਾ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ‘ਜੁਲਾਹਾ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਜੋਲਾਹਾ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਲਵਾੜਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੁਕ ਦੀਆਂ ੧੮+੧੪=੩੨, +੧੭+੧੨=੨੯, ੧੬+੧੨=੨੮ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ।

ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਜੋਲਾਹਾ’ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਜੁਲਾਹਾ:

ਤੂੰ ਬਾਮਨੁ ਮੈ ਕਾਸੀਕ ਜੁਲਹਾ ਬੁਝਹੁ ਮੋਰ ਗਿਆਨਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੨)

ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮਨੁ ਮੈ ਕਾਸੀਕ ਜੁਲਹਾ ਮੁਹਿ ਤੋਹਿ ਬਰਾਬਰੀ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬਨਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੭੦)

ਜੁਲਾਹਾ:

ਜਾਤਿ ਜੁਲਾਹਾ ਮਤਿ ਕਾ ਧੀਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੨੮)

ਓਛੀ ਮਤਿ ਮੇਰੀ ਜਾਤਿ ਜੁਲਾਹਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੪)

ਕਬੀਰ ਜਾਤਿ ਜੁਲਾਹਾ ਕਿਆ ਕਰੈ ਹਿਰਦੈ ਬਸੇ ਗੁਪਾਲ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬੮)

ਜੁਲਾਹੋ:

ਘਰ ਛੋਡਿਐ ਜਾਇ ਜੁਲਾਹੋ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਛੂਟੇ ਕੁੰਡੇ ਭੀਗੈ ਪੁਰੀਆ ਚਲਿਓ ਜੁਲਾਹੋ ਰੀਸਾਈ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੩੩੫)

ਜਿਉ ਜਲੁ ਜਲ ਮਹਿ ਪੈਸਿ ਨ ਨਿਕਸੈ ਤਿਉ ਢੁਰਿ ਮਿਲਿਓ ਜੁਲਾਹੋ ॥੧॥

(ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਜਿਉ ਸਤਸੰਗਤਿ ਤਰਿਓ ਜੁਲਾਹੋ ਸੰਤ ਜਨਾ ਮਨਿ ਭਾਵੈਗੋ ॥੪॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੦੯)

ਜੋਲਾਹਰਾ:

ਨੀਚ ਕੁਲਾ ਜੋਲਾਹਰਾ ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ ॥੧॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੭)

ਜੋਲਾਹੋ:

ਜੋਲਾਹੇ ਘਰੁ ਅਪਨਾ ਚੀਨ੍ਹਾਂ ਘਟ ਹੀ ਰਾਮੁ ਪਛਾਨਾਂ ॥੩॥ (ਪੰਨਾ ੪੮੪)

ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਰ-ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ‘ਜੁਲਾਹਾ’ ਹੈ

੩੯. ਭੇਤੁ ਚੇਤੁ ਹਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਮਿਲਿਓ ਜਾ ਜਮਿ ਪਕੜਿ ਚਲਾਇਆ ॥

ਝੂਠਾ ਰੁਦਨੁ ਹੋਆ ਦੁਆਲੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਭਇਆ ਪਰਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫)

‘ਦੋਆਲੈ’ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ੧੬+੧੩ = ੨੯ ਅਤੇ ੧੭+੧੪-੩੧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ। ਗਿ. ਹਰਿਬੰਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ‘ਦੋਆਲੈ’ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਦੁਆਲੈ’ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਲਵਾੜਾ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ‘ਦੁਆਲੈ’ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਦੋਆਲੈ’ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਲਵਾੜਾ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਵ ‘ਦੁਆਲੈ’ ਮੂਲ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ‘ਦੋਆਲੈ’ ਨਾਲ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ‘ਦੁਆਲੈ’ ਸ਼ਬਦ ਪੰਨਾ ੯੭੪ ‘ਤੇ ‘ਮਸਤਕਿ ਪਦਮ ਦੁਆਲੈ ਮਣੀ ॥ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਧਣੀ ॥’ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੁਕ ਦੀਆਂ ੧੫-੧੫ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ। ‘ਦੁਆਲੈ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਚੁਫੇਰੇ, ਆਸੇ-ਪਾਸੇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ: ਪੰਡਤ ਗਿਆਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼, ਪ੍ਰਿਯਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਤ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਟੀਕਾ ਫਰੀਟਕੋਟ ਵਾਲਾ, ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਮੀਰ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਤ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਬਿਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੇ, ਪੰਡਤ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ (ਲਾਹੌਰ ਮੁਜੰਗਾਂ ਵਾਲੇ), ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਰਥ ਬੋਧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਟ੍ਰਾਂਸਲੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸੰਤ ਗਿ. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ (ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਡੀਓ), ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਮੂਹ ਟੀਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਮਾਤਰੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਪਾਠਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਣ ਅਤੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਾਸ ਗਿਆਨੀ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸ. ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸ. ਬਿਕ੍ਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਬਟਾਲਵੀ’ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉਪਰੇਟਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਸਾਰੂ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਚਲਦਾ...

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੩੫

ਮਾਹ ਦਿਵਸ ਮੂਰਤ ਭਲੇ

-ਡਾ.ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਮਾਹ ਦਿਵਸ ਮੂਰਤ ਭਲੇ ਜਿਸ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ॥

ਨਾਨਕੁ ਮੰਗੈ ਦਰਸ ਦਾਨੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹੁ ਹਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੬)

ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਦਿਨਾਂ, ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹੂਰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਅਤੇ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਸੰਸਾਰ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਅ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੌਧਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਝਬਦੇ ਹੀ ਦੇਖਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ੨੭ ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੩ ਦੇ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ੫ ਐਤਵਾਰ, ੫ ਸੋਮਵਾਰ ਤੇ ੫ ਮੰਗਲਵਾਰ ਆਉਣਗੇ। ਇਹ ਯੋਗ ੮੪੩ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ੧੧ ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਲੋਕ ਜੋ ਵੀ ਸੁਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਮੰਗਣਗੇ ਉਹ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਵਹਿਮੀ, ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਭਾਵ ਕਾਰਜ ਚੰਗਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦਿਨ ਮਹੀਨੇ ਮਹੂਰਤ ਸਭ ਭਲੇ ਹਨ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਬਿਤੀ ਵਾਰ ਸੇਵਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੩)

ਭਾਵ ਥਿੱਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਹਿਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਮੂਰਖ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਗਾਗਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਕੱਤੋ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਪੁੱਤ ਜੰਮਣਾ ਮਾੜਾ, ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਗਾਂ ਸੂਈ ਬੁਰੀ, ਸਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਘੋੜੀ, ਮਾਘ ਵਿਚ ਮਹਿੰ, ਅੱਸੂ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਪੱਖ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਸਰਾਧਾਂ ਦੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਭਰਮ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੌਸਮ, ਰੁੱਤ, ਮੀਂਹ ਕਣੀ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਹੋਣੀ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਯੁੱਗ ਦੇ ਬਦਲਾਓ ਨਾਲ ਬੀਤੇ ਨੂੰ ਪਿੱਟੀ ਜਾਣਾ ਸਿਆਣਪ ਵੀ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਵੀ ਰੁੱਤ ਜਾਂ ਮੌਸਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਭਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਵੱਧ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਭਰਮ ਪਾ ਕੇ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਦਿਵਸ ਭਾਵ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਸੱਤ ਹੀ ਦਿਨ ਹਨ ਤੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਨਕਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਐਤਵਾਰ ਛੁੱਟੀ ਅਤੇ ਮੰਗਲ, ਵੀਰ ਤੇ ਸ਼ਨੀ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭਲੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡਾ ਕਰਮ ਭਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਬੁੱਧਵਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪਾਪ ਕਰਮ ਕਦੇ ਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵਨਾ ਬੁਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੰਗਲ, ਵੀਰ ਜਾਂ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਕਦੇ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵਨਾ ਭਲੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਫੋਕਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹਨ ਕਿ ਮੰਗਲਵਾਰ ਕੇਸੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਮੰਗਲ, ਬੁੱਧ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਬੁੱਧਵਾਰ ਲੰਮੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਫਲਾਣੇ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੇ, ਵੀਰਵਾਰ ਕੁੜੀਆਂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਹੀਂ ਤੋਰਦੀਆਂ ਅਖੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਵਿਛੜੇ ਫਿਰ ਵੀਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਵੀਰਵਾਰ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੋਈਦੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ੧੫੭ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿਚ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ਦੇਖ ਲਵੋ। ਅਖਬਾਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਲੇ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਪੂਰੇ ਸਾਲ ਦੇ ੫੨ ਕੁ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਨਿੰਬੂ ਤੇ ਹਰੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ੧੮ ਕਰੋੜ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਨਾਰੀਅਲ ਮੰਗਲਵਾਰ, ਵੀਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਚੌਰਾਹਿਆਂ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਨਗਾਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦਿਨ ਕੀ ਖਾਣਾ ਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਇਹ ਵੀ ਪਖੰਡ ਕਰਮ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ ਸਭ ਸੁਹਾਵਣੇ ਪਿਆਰੇ ਜਿਤੁ ਜਪੀਐ ਹਰਿ ਨਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੪੩੨)

ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ 'ਮੂਰਤ' ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਤੰਡ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹੂਰਤ, ਬਾਰਾਂ ਛਿਨ ਅਤੇ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹੂਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਭ ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਤੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ:

‘ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਤਿਥਿ, ਵਾਰ, ਮਹੀਨਾ, ਮਹੂਰਤ ਆਦਿ ਦਾ ਅਵਿਦਯਾ-

ਮੂਲਿਕ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭ-ਅਸੁਭ ਫਲ ਮੰਨ ਕੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ, ਕਿਸੇ ਤਿਥੀ ਨੂੰ ਲਾਭ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ, ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ :

ਸਾ ਵੇਲਾ ਸੋ ਮੂਰਤੁ ਸਾ ਘੜੀ ਸੋ ਮੁਹਤੁ ਸਫਲੁ ਹੈ

ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ੍ਰੀਏ! ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਮੇਰਾ ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਰਾਮ॥ (ਪੰਨਾ ੫੪੦)

ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਦਿਨਾ, ਦਿਹਾੜਿਆਂ, ਮਹੂਰਤਾਂ ਦੇ ਭਰਮ ਪਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇਖੋ:- “੯ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ੧੦੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗਰੰਟੀ ਅਤੇ ਚੈਲੰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਧਾਨ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਨੌਕਰੀ, ਪਰਮੋਸ਼ਨ, ਸ਼ਾਦੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਵਿਆਹ, ਸੰਤਾਨ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਗ੍ਰਹਿ-ਕਲੇਸ਼, ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ, ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ, ਬੰਧਨ, ਨਵਗ੍ਰਹਿ, ਮੰਗਲੀਕ ਦੋਸ਼, ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ 'ਚ ਰੁਕਾਵਟ, ਕਰਜ਼ੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਪਿੱਤਰ ਦੋਸ਼, ਕੀਤਾ-ਕਰਾਇਆ, ਕਠਿਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਪਾਓ।”

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਵਿਅਰਥ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਾ ਭਟਕੋ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਆਓ- ਮੋਟਾ ਕਰ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਮਰਾਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚੋ।

ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹਾਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਕੋਲ ਨਾ ਜਾਇਓ। ਗੁਮਰਾਹ ਦੀ ਹੋਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭਰਮ 'ਚ ਪਖੰਡ ਪਾ ਕੇ ਗੁਮਰਾਹ ਹੀ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਪਖੰਡਵਾਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਹੱਲ ਕੀ ਹੈ?

ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ, ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਂਝ ਮਹਲਾ ੫ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਓਟ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ, ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹੂਰਤ ਸੁਲੱਖਣੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।) ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮਿਹਰ ਕਰ ਮੈਂ ਨਾਨਕ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ

-ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ *

ਬੜੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਮਹਿਕਾਂ ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਵੰਡੇ,
 ਸੱਚਮੁੱਚ ਜਾਪੇ ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੀਂਹ ਏਸ ਦੀ, ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਰੱਖੀ,
 ਤਾਂਹਿਓਂ ਸਭ ਨੇ ਹੈ ਸਤਿਕਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ, ਸੱਟ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਮਾਰੀ,
 ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਪਰ ਪੀੜ ਸਹਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਪੂਰਨ ਪੁੱਤ ਨੂੰ, ਝੱਟ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੇ,
 ਜਦ ਦੇਖੇ ਜਨਤਾ ਦੁਖਿਆਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ 'ਚ ਨ੍ਹਾ ਕੇ, ਸਭ ਪਾਪ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ,
 ਲਾ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਇਕ ਤਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਦੁੱਖ ਭੰਜਨੀ ਬੇਰੀ ਏਥੇ, ਦੁੱਖ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਹਰਦੀ,
 ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਸਭ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਸ ਹਰੀ ਦਾ, ਹਰ ਦਮ ਜਾਂਦਾ ਗਾਇਆ,
 ਬਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੁਧ ਉਚਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਆ ਕੇ, ਏਥੇ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ,
 ਫੇਰ ਕਦੇ ਨਾ ਮਨੋ ਵਿਸਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਏਥੇ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ,
 ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਧਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਆਓ ਏਸ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ, ਚੁੱਕ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾਈਏ,
 ਇਹ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।
 ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹਨੂੰ ਰੱਖੇ ਰੱਬ ਬਚਾ ਕੇ,
 ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ ਸੌ ਸੌ ਵਾਰੀ, ਧਰਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ।

*ਵਾਰਡ ਨੰ:-੨੩, ਨੇੜੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ, ਖੰਨਾ-੧੪੧੪੦੧ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ-ਲੁਧਿਆਣਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

—ਸ. ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ*

ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ,
ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ।
ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੀ ਭਾਗ ਲਗਾਇਆ,
ਤਖਤਾਂ ਤਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ।
ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ,
ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਅੱਖ ਦਾ ਤਾਰਾ।
ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦਾ,
ਚਿਹਰੇ ਨੂਰ ਸੀ ਜਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ।
ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦੁਖੀਆਂ ਖਾਤਰ,
ਪਿਤਾ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਸੀ।
ਹਰ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ,
ਮੁੱਖ ਕਦੇ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਸੀ।
ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਜ ਗੁਰੂ ਨੇ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਾਇਆ ਸੀ।
ਆਪ ਹੀ ਚੇਲਾ ਬਣਿਆ ਉਹ,
ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕਹਾਇਆ ਸੀ।
ਜ਼ਬਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ,
ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਜਾਇਆ ਸੀ।
ਧਰਮ-ਕੌਮ ਲਈ ਜਿਉਣਾ ਮਰਨਾ,
ਇਹੀ ਸਬਕ ਪੜਾਇਆ ਸੀ।
ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲਾਲਾਂ ਦੀਆਂ,
ਹੱਸ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰੀਆਂ ਸੀ।
‘ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘਾ’ ਨਾ ਮੁੱਕਣੀ ਸਿਫਤ ਗੁਰੂ ਦੀ,
ਲੱਖਾਂ ਕਲਮਾਂ ਹਾਰੀਆਂ ਜੀ

*ਨੂਰਦੀ ਅੱਡਾ, ਨੇੜੇ ਬਿਹਾਰ ਟੈਂਟ ਹਾਊਸ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਮੋ:੯੪੬੩੩-੨੫੫੦੭

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਸਬੰਧੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਚੈਕ ਦਿੱਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ : ੧੧ ਦਸੰਬਰ : ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ 'ਚ ਪਤਿਤਪੁਣੇ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ +੨ ਤਕ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਸਬੰਧੀ ਕੀਤੇ ਅਹਿਮ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ੩੪ ਸਕੂਲਾਂ ਦੇ ੧੨੮੩ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਕਤੂਬਰ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਤਕ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਫੀਸਾਂ ਕੁੱਲ ੨੬,੦੬,੪੫੧/- (ਅੱਖਰੀ ਛੱਬੀ ਲੱਖ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਚਾਰ ਸੌ ਇਕਵੰਜਾ ਰੁਪਏ) ਦੇ ਚੈਕ ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਕੂਲਾਂ

ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਹੋਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਭਾਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਫਤ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਲਾਭ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਮਨਿਊਰਟੀ ਫੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਬੰਧਤ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਫੰਡ ਦਾ ਲਾਭ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਬਾਰਾਮੁਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਬੱਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸੌਂਪੀਆਂ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ : ੧੧ ਦਸੰਬਰ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਾਰਾਮੁਲਾ ਵਿਖੇ ਸਥਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਮੰਗ ਨੂੰ

ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਜਨਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰਾਮੁਲਾ, ਸ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਚੇਅਰਮੈਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਸ. ਗੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਡਗਾਮ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਵਾਸਤੇ ਨਵੀਂ ਟਾਟਾ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ੩੭ ਸੀਟਾਂ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸੌਂਪੀਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਰਿਆਸਤ 'ਚ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਇੱਥੇ ਵੱਸਦੇ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸ.ਜਨਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰਾਮੁਲਾ ਤੇ

ਸਕੂਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਬੱਚੀਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਲਾਭ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੁਰੰਤ

ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਏ- ਜਥੇ: ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ : ੧੧ ਦਸੰਬਰ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਡਾਕਟਰ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਜਿਹੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਬੰਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਨਾ ਹੋਣੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੋ ਬੰਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ 'ਤੇ ਹਨ ਦੀ ਜਾਨ ਬੇਹੱਦ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਮਸਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਬਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ

ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਯੋਗ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬੰਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮਦਦ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕੌਮੀ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਖਤਮ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ 'ਚ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲੰਗਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ■

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹੀਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਪਿੰਡ ਸੇਖੂਵਾਸ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਰਾਮਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਹਿਣੀਵਾਲ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਪਿੰਡ ਸੇਖੂਵਾਸ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਮਿਤੀ ੪ ਤੋਂ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੧੩ ਤਕ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੧੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਸੰਤਾਂ-ਮਹਾਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਵਾਈ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ.ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਸੰਤ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਨਸ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੰਗੀਆਣਾ ਇੰਚਾਰਜ ਮਾਲਵਾ ਜ਼ੋਨ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸ. ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰੋਗਲਾ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਬੀਬੀ ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਭੰਗੂ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਘਰਾਚੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ, ਜਥੇਦਾਰ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਸੰਗਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਹਲਕਾ ਬਟਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਜਥੇ: ਗੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਰਾ ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋ.ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗੁ: ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ (ਬਟਾਲਾ) ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਤੀ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਗੁ: ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ. ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਅਤੇ ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ, ਮੈਡਲ ਅਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਐਨੇਕੋਟ, ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਾਦੀਆਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ, (ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਗੁ: ਅੱਚਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਟਾਫ਼ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਆਯੋਜਿਤ

ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ (ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ) ਦੀ

ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਮਿਤੀ ੭ ਤੋਂ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੧੩ ਤਕ ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗਾਹੀਘਾਟਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਰਧਵਾਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੬੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀ ਸਰਕਲ ਬੰਗਾਲ ਜ਼ੋਨ ਅਤੇ ਗੁ: ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਗਾਹੀਘਾਟਾ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਦਾ ਆਯੋਜਨ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਬਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲਾ ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਤੇ ਰਾਏਪੁਰ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਖਲਾਈ ਕੈਂਪ ਮਿਤੀ ੩ ਜੂਨ ੨੦੧੩ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁ: ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਲੋਤਾਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜੋਲੀ ਮੈਂਬਰ ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਸਦਕਾ ਕਰਵਾਏ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਮਿਤੀ ੧੪ ਸਤੰਬਰ ੨੦੧੩ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਰਾਸ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ੮੦ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜੋਲੀ, ਮੈਂਬਰ, ਅੰਤ੍ਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਸਤਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਦਲਮੇਘ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੧-੨੦੧੪